tasavvuf

İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi

Yıl: 15 [Temmuz-Aralık 2014] **Sayı**: 34

ISSN 1302-3543

Bu dergi uluslararası EBSCO HOST ve ulusal ULAKBİM ASOS veri indeksleri tarafından taranmaktadır

tasavvuf hakemli bir dergidir / *tasavvuf* is a refereed journal

İmtiyaz Sahibi/*Publisher*
Aziz Mahmud Hüdâyi Vakfı
İktisadi İşletmesi adına
Dr. Adem Ergül

Editör/*Editor*
Prof. Dr. Süleyman Derin

Yayın Kurulu/*Editorial Board*
Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu
Prof. Dr. H. Kâmil Yılmaz
Prof. Dr. Mustafa Kara
Prof. Dr. Mustafa Tahralı
Prof. Dr. Necdet Tosun
Prof. Dr. Sâfi Arpaguş
Yrd. Doç. Dr. Ali Namlı
Yrd. Doç. Dr. M. Nedim Tan
Arş. Gör. Dr. Ercan Alkan

S. Yazı İşleri Müdürü/*Managing Editor*
Yusuf Ünal

Grafik Tasarım/*Graphic Design*
Süleyman Serin

Kapaktaki Hat/*Cover Calligraphy*
Yesârîzâde Mustafa İzzet
Yâ Hazreti Sa'dübni Ebî Vakkas

İletişim Bilgileri/*Contact Information*
Küçük Çamlıca Mah. Çilehane yolu Cad.
No: 12 Üsküdar-İSTANBUL
Telefon/*Telephone*
+90 (216) 428 39 60
+90 (555) 405 34 35
Faks/*Fax*
+90 (216) 327 75 83
e-posta/*e-mail*
bilgi@tasavvufdergisi.net
web sayfası/*web page*
www.tasavvufdergisi.net

Baskı-Cilt/*Printing House*
Erkam Matbaası İkitelli Org. San. Sit.
Turgut Özal Cad. No: 117/4
İkitelli – İstanbul Tel: 0 212 671 07 00

Danışma Kurulu/*Advisory Board*
Prof. Dr. Arif Naushahi
Prof. Dr. Arthur F. Buehler
Prof. Dr. Dilaver Gürer
Prof. Dr. Hamid Algar
Prof. Dr. Himmet Konur
Prof. Dr. İlhan Kutluer
Prof. Dr. Kadir Özköse
Prof. Dr. M. Erol Kılıç
Prof. Dr. Mustafa Aşkar
Prof. Dr. Mustafa Çiçekler
Prof. Dr. Mustafa Uzun
Prof. Dr. Ramazan Muslu
Prof. Dr. Reşat Öngören
Prof. Dr. S. Hayri Bolay
Prof. Dr. Süleyman Uludağ
Yrd. Doç. Dr. Veysel Akkaya

Sayı Hakemleri/*Referees on This Issue*
Prof. Dr. Abdurrezzak Tek
Prof. Dr. H. İbrahim Şimşek
Prof. Dr. Kadir Özköse
Doç. Dr. İbrahim Baz
Doç. Dr. Semih Ceyhan
Yrd. Doç. Dr. Abdurrahim Alkış
Yrd. Doç. Dr. Ahmet Karataş
Yrd. Doç. Dr. Ali Benli
Yrd. Doç. Dr. Muammer Cengiz
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Macit Karagözoğlu
Yrd. Doç. Dr. Osman Aydınlı

Yazıların ilmî ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergimizde yayımlanan yazılar, elektronik veya yazılı bir ortama izinsiz olarak aktarılamaz ve çoğaltılamaz.

Yurt İçi Abonelik: 40 TL | Yurt Dışı Abonelik: 50 Euro | Kurumsal: 50 TL

tasavvuf ilmî ve akademik araştırma dergisi
34 [2014/2], s. 73-108

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Norşin Dergâhı ve Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî

İbrahim BAZ*

Özet

Nakşbendî-Hâlidî yolunun önemli dergâhlarından biri olan Norşin Dergâhı, Bitlis'e bağlı Güroymak ilçesinde Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî tarafından yaklaşık 1875 yılında kurulmuştur. Bu tarihten sonra dergâh ve medresede görev yapan Şeyh Fethullah-i Verkânisî, Şeyh Muhammed Ziyâuddîn, Şeyh Masum, Şeyh Maşuk gibi âlim ve ârif şahıslar sayesinde kısa sürede bir ilim ve irfan merkezi hâline gelmiştir. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e geçiş yıllarında gerek dergâh ve medrese olarak, gerek Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndaki rolüyle gerekse Suriye'ye kadar uzanan geniş bir coğrafyada toplumu sosyal, dinî, siyasî ve hatta askerî alanda etkileyen çok önemli bir mekândır ve bu önemini hâlen devam ettirmektedir.
Anahtar Kelimeler: Norşin Dergâhı, Abdurrahman-ı Tâğî, Nakşbendîlik, Hâlidîlik.

Norşin Dervish Convent From Ottoman to the Republic and Sheikh Abdurrahman-i Tâğî

Abstract

Norşin Dervish Convent, one of the important convents of Naqshibandi-Khalidi order, was founded in Güroymak town of the city of Bitlis by Sheikh Abdurrahman-i Tâğî around the year 1875. The convent turned into an important center of knowledge and wisdom in a short time thanks to the scholars and sheikhs who worked in the convent and madrasa after that year such as Sheikh Fethullah-i Verkânisî, Sheikh Muhammed Ziyâuddîn, Sheikh Masum, and Sheikh Maşuk. During the years of transition from the Ottoman State to the Republic of Turkey, it has become an important place both as a convent and as a madrasa by its role in both the First World War and the War of Independence. It influenced the society living in the wide geography extending down to Syria in social, religious, political, and even military fields. Its significance still continues today.

Key Words: Norşin Dervish Convent, Abdurrahman-i Tâğî, Naqshibandi Sufi Order, Khalidi Sufi Order.

* Yrd. Doç. Dr., Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (ibrahim.baz@hotmail.com)

1. Giriş

Anadolu coğrafyasında Nakşbendî-Hâlidî yolunun kök salması ve yayılması noktasında önemli dergâhlardan biri de kuşkusuz Sıbğatullah Arvâsî'nin (ö. 1870) halifesi Abdurrahman Tâğî (ö. 1886) tarafından kurulan Bitlis iline bağlı Güroymak (Norşin) ilçesindeki Norşin Dergâhı'dır.[1] Nakşbendî-Hâlidî yolunun Nehri'den sonra önemli merkezlerinden biri olan Norşin Dergâhı, yalnız fonksiyon açısından değil, burada yetişen âlim ve sûfîlerin isimleri nedeniyle aynı zamanda sembolik bir değer de taşımaktadır. Biz bu çalışmamızda Norşin Dergâhı'nın kurucusu Seydâ unvanıyla meşhur olan Abdurrahman Tâğî'nin kısaca hayatını, halifelerini, dergâhta görev yapan şeyhleri, dergâhta yetişen tanınmış âlim ve sûfîleri, dergâhın kolları ve bölgedeki dinî, ilmî, sosyal ve siyasî konumunu ortaya koymaya çalışacağız.

Norşin Dergâhı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde var olan kapanmış yahut varlığını halen devam ettiren dergâhların ve medreselerin coğrafi olarak merkezinde yer aldığı gibi, kendisinden ayrılan veya bir şekilde ilgisi bulunan Ohin, Tillo, Hazne, Menzil, Zokayd, Çokreş ve Kırtıloğlu gibi daha birçok dergâhın halen merkezi konumundadır. Nitekim bu dergâhın postnişîni, halen mezkûr dergâhların şeyhleri ve mensupları tarafından sürekli olarak ziyaret edilmektedir.

Dergâhın kurulduğu yıllarda Osmanlı Devleti'nin her açıdan gerileme

1 Norşin: Bitlis iline bağlı bir köy iken 1926 yılında Çukur ismiyle nahiye statüsüne kavuşmuş, 04.07.1987 tarihinde ise ilçe olmuş ve ismi Güroymak olarak değişmiştir. Dergâhın bulunduğu mekân, Bitlis yönünden gidildiğinde şehre girmeden hemen önce sol tarafta dağın eteğinde yer almaktadır. Norşin kelimesi'nin ne anlama geldiği konusunda değişik görüşler bulunmaktadır. Burada çok sayıda ilim adamı yetişmesi nedeniyle "Nur yeri, Nurun yayıldığı yer" gibi anlam verenler olduğu gibi, bunun "yeni yerleşim yeri-Yeni Köy" manasına geldiğini söyleyenler de bulunmaktadır. Ancak bu manaların ilki sonradan bir yakıştırmadır. İkincisinin ise Ermenice "Nor-şen/şin" kelimesi olduğu söylenmektedir ki doğrusu budur. Ermenice "Yeni Köy" anlamına gelen Norşin ismini taşıyan Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da çok sayıda yerleşim yeri bulunmaktadır. Bk. Bülent Nuri Kılavuz, "Güroymak Haydar Bey Camii", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı: 25, s. 295; Orhan Kılıç, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara 1999; M. Şefik Korkusuz, *Nehri'den Hazne'ye Meşayihi Nakşibendi*, İstanbul 2010, s. 183; BOA, 13351, ML.VRD.TMT.d.; BOA, Tarih: 29/Ş/1241 (Hicrî), Dosya No: 560, Gömlek No: 28283, Fon Kodu: C.E.V.; BOA, Tarih: 03/S/1320 (Hicrî), Dosya No: 1845, Gömlek No: 138332, Fon Kodu: BEO; BOA, Tarih: 07//1915 (Miladi), Dosya No: 2111, Gömlek No: 1, Fon Kodu: HR.SYS.; BOA, Tarih: 06//1915 (Miladi), Dosya No: 2111, Gömlek No: 4, Fon Kodu: HR.SYS.; BOA, Tarih: 18//1915 (Miladi), Dosya No: 2111, Gömlek No: 6, Fon Kodu: HR.SYS. http://www.norzartonk.org/?p=1675.

dönemi içerisinde bulunması ve merkezî otoritenin zayıflaması; Cumhuriyet sonrasında ise, ortaya çıkan yeni durumun zihinsel ve duygusal olarak uzakta görülmesi nedeniyle Norşin Dergâhı dinî, askerî ve sosyal hayatın her alanında önemli bir merkez haline gelmiştir. Sonraki yıllarda da ilmî ve tasavvufî etki alanındaki insanlar tarafından, duruşu dikkatle izlenen ve değer verilen bir konuma sahip olmuştur.

2. Norşin Dergâhının Kurucusu: Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî

Norşin Dergâhı'nın kurucusu olan Abdurrahman-ı Tâğî (ö. 1886) babasının Tâğ Köyünde[2] ikamet etmesi nedeniyle Tâğî,[3] halifesi Şeyh Fethullah-i Verkânisî'nin köyü olan Verkanis Köyün[4] ziyaretinden sonra ise *Seydâ* unvanıyla anılmış ve tanınmıştır.[5] *Seydâ* kelimesi genellikle doğu medreselerinde ders veren müderrislerin ortak unvanı olarak kullanılmakla birlikte, Tâğ medresesi ve daha sonra Norşin Dergâhı'ndan yayılan kolların etkin olduğu yerlerde Seydâ denildiğinde öncelikle Abdurrahman-ı Tâğî akla gelmektedir.[6] Bu unvan aynı zamanda onun bölge âlimleri ve şeyhlerinin ilmî

2 Tâğ Köyü: Bitlis'in Hizan ilçesine bağlıdır ve 38 km. mesafededir. Köy, Hizan'ın doğu istikametinde İspahirt olarak bilinen bölgenin merkezinde Arvas, Nurs ve Gayda yol kavşağındadır. Sıbğatullah-i Arvâsî'nin dergâhın bulunduğu Gayda'ya 25 km., Said Nursî'nin köyü olan Nurs (Kepirli)'a 4 km., Arvâsîlerin köyü Arvas'a (Doğanyayla) ise 26 km. mesafededir.

3 *Tâğ* kelimesinin telaffuzundaki farklılıklardan dolayı *Tâğî* veya *Tâhî* şeklinde kaydedilmektedir. Tâğ bölgesinde halkın daha ziyade Tâğ olarak telaffuz etmesi nedeniyle bir de bu şekilde kullanmayı tercih ettik. Farklı kayıtlar için bk. Abdurrahman-ı Tâğî, *İşaretler*, haz. Mehmet Ildırar-Ali Okur, İstanbul: Umran Yay., 1989; Abdurrahman-ı Tâhî, *İşaretler*, haz. Selahaddin Kınacı, Sey-Tac Yay., İstanbul 2013; Şeyh Abdurrahman-i Tâhî, *Şeyh Abdurrahman-i Tâhî'nin Mektupları*, trc. Ahmet Yıldırım-Enbiya Yıldırım, Sey-Tac Yay., İstanbul 2007; Seyyid Sıbğatullah Arvasî, *Minah*, der. Hâlid-i Ölekî, trc. Yahya Pakiş, Er-Tu Matbaası 1982, s. 12; Seyyid Sıbğatullah Arvasî, *Minah*, der. Mevlânâ Hâlid-i Şirvânî Olekî, trc. Siraceddin Önlüer-Hüseyin Okur, İstanbul: Semerkant Yay., 2013; Abdurrahman Memiş, *Hâlid-i Bağdâdî*, s. 159, s. 21; Heyet, *Doğu Anadolu Evliyaları*, Türkiye Gazetesi Yay., I, 79.

4 Verkanis Köyü bugün Siirt'in Baykan ilçesine bağlı ve 25 km. mesafededir.

5 Abdurrahman-ı Tâğî, şeyhi Sıbğatullâh-i Arvâsî tarafından irşad ile görevlendirilip Verkanis köyüne gittiğinde, Şeyh Fethullah-i Verkanisî'nin dedesi Şeyh Muhammed Emin Efendi'nin Kara Kubbe (Kube Reş) diye bilinen türbesini ziyareti esnasında, şeyhin ruhaniyetinden "Ey Seydâ" diye bir hitap duyduğunu etrafındakilere ve halifesi olacak Fethullah Verkânisî'ye söyler. Bu olaydan sonra, şeyhi Sıbğatullah-i Arvâsî nasıl ki *Gavs* veya *Gavs-i Hizânî* diye anılmış ise, o da kendi çevresinde *Seydâ* diye anılmıştır. Bk. Tâğî, *İşaretler*, s. 9-18; Korkusuz, Şefik, *Nehri'den Hazne'ye*, s. 86.

6 Seydâ kelimesi, "Seydagiller" yahut "Seydânın evi (hanedan)" anlamına gelen "Mala Seydâ" şeklinde kullanılarak onun dergâhı ifade edilir. Seyda unvanı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde Abdurrahman-ı Tâğî'den başka Pervari'li Şeyh Müşerref için *Seydâ-i Şeyh* şeklinde, Cizreli Şeyh Muhammed Said (ö. 1968) için ise *Şeyh Seydâ* şeklinde kullanılmıştır. Cizreli

ve tasavvufî şahsiyetine büyük saygısını ifade etmektedir.

a. Ailesi

Abdurrahman Tâğî'nin annesi Hz. Hüseyin soyundan gelen Molla Muhammed'in kızı Meyasin Hanım, babası Molla Mahmud Efendi'dir. Babası aslen Siirt'in Şirvan kazasının Beroj nahiyesinin Mavit (Pirinçli)[7] köyünden ve Heseman kabilesindendir. Ailesi Kürtçe *Mala Sofi* (Sofigiller-Sofi evi) olarak tanınmıştır.[8] Babası Molla Mahmud, Nakşbendîlik Doğu ve Güneydoğuda yaygınlık kazanmadan önce Kâdirî tarîkatına müntesip iken Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Şeyh Hâlid-i Cezerî tarafından kurulan Basret Dergâhı[9] şeyhlerinden Şeyh Sâlih-i Sıbkî vasıtasıyla Nakşbendîliğe intisap etmiştir.[10]

Doğunun yaygın geleneğinde olduğu gibi eğitim çağı geldiğinde Molla Abdulğafûr en-Nuvînî ve Hınıs'da müderrislik yapan Molla İshak-ı Hizânî'den ders okumuştur. Belli kitapları okuduktan sonra Hizan ilçesine bağlı İspahirt nahiyesine giderek Tâğ köyünde derslerine devam etmiştir. O dönemde nahiyenin emiri olan Abdi Bey ve bölgede halen zühd ve takvası dilden dile anlatılan eşi Miranete Hanım[11] Molla Mahmud'un hal ve hareketlerini beğenerek onu kendi evlatları gibi himayelerine almışlardır. Miranete Hanım, Molla Mahmud'un medrese tahsili tamamlaması ve müderrislik düzeyine gelmesi ile kendi imkânlarıyla bir medrese yaptırmış ve

Şeyh Seydâ için kullanılan bu unvan, o denli yaygın hale gelmiştir ki çoğu kimse onun gerçek adını bilmemektedir. Bk. İbrahim Baz, "Şırnak Bölgesinde Yaşayan Nakşî Şeyh Aileleri ve İdil'de Yaşayan Mutasavvıflar", *Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu*, İstanbul 2011, s. 347-361; a. mlf., "Güneydoğuda Bir İrfan Merkezi: Serdahl Tekkesi ve Külliyesi", *Şırnak Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, 2011/2, s. 25.

7 Mavit köyünün günümüzdeki ismi Pirinçli'dir. Şirvan'a 23 km. mesafededir.

8 Tâğî, *İşaretler*, s. 9; Necmeddin b. Muhammed en-Nakşibendi, *Altın Silsile: Hulâsâtu'l-Mevâhib*, haz. İbrahim Tozlu, İstanbul: Semerkant Yay., 2012, s. 371; Korkusuz, *age*, s. 75; Heyet, *Doğu Anadolu Evliyaları*, I, 79.

9 Basret Dergâhı ve şeyhleri için bk. İbrahim Baz, "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Halifelerinden Şeyh Hâlid-i Cezerî ve Basret Dergâhı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 32, 2013, s. 139-167; Abdulkadir Bingöl, *Kulîlkên Baxe Botan*, İstanbul 2008, s. 179.

10 Tâğî, *İşaretler*, s. 9; Tâhî, *Mektuplar*, s. 5; Heyet, *Doğu Anadolu Evliyaları*, I, 79; Mehmet Çağlayan, *Şark Uleması*, [ts.], s. 71.

11 Tâğ Köyü'nü ziyaretimizde köy civarında karşılaştığımız birçok kişi Miranete Hanım'ın müderrislere ve medrese talebelerine karşı çok müşfik ve zâhide bir kadın olarak anlatmışlardır. Mezarı, günümüzde yeniden yapılan caminin girişinde sağ taraftadır. (25.05. 2012 tarihli ziyaretimiz)

medresenin devamı için arazilerinden bir kısmını vakfetmiştir.[12]

Molla Mahmud'un Abdurrrahman-ı Tâğî'den başka Meniş diye tanınan Hâlime isminde bir kızı vardır. Halime Hanım Tillo'lu Şeyh Hamza'nın müridesi olmuştur.[13]

b. Çocukluğu, Tahsil Hayatı ve Evliliği

Abdurrrahman-ı Tâğî, 1247/1831 tarihinde Siirt iline bağlı Şirvan ilçesinin Mavit (Pirinçli) köyünde doğmuştur. Doğumundan sonra bölgede özellikle ilmi geleneği olan ailelerde uygulanan çocuğun göbeğinin büyük âlimlerin eserleri üzerine kesme âdetine göre, Allah âşığı olması temennisiyle[14] Abdurrahman Câmî'nin *Yusuf u Züleyhâ* isimli eseri üzerine kesilmiştir.[15]

"Annemin güzel terbiyesi ile ervah âlemi ile ilişkim kesilmezdi. Allah'tan gafil olmazdım"[16] diyerek dile getirdiği gibi, özellikle çocukluk yıllarında annesinin büyük ilgisi ile büyümüştür. Annesi kendi ailesinin Hüseynî ve babasının da ilim ehli bir aileden müderris olması nedeniyle onu ailesinin geleneklerine göre hareket etmesi konusunda sık sık uyarmış hatta henüz ergenlik öncesinde "başka çocukların günahları yazılmaz ama seninki yazılır... Sen âlim bir ailenin çocuğusun"[17] diyerek küçük yaştan itibaren hassas bir eğitimden geçirmiştir. Ancak henüz on yaşında iken annesi vefat etmiştir.[18]

Tahsil hayatının başında geleneğe göre ilk olarak Kur'an öğrenir. Ardından babasının yanında Şafii fıkhı, Arapça sarf ve nahiv dersleri alır. Ahmed-i Hânî'nin *Nubihar* isimli manzum eserini okur. İlk ilim tahsilini aile çevresinde aldıktan sonra yine bölgede yaygın bir adet olan medreseleri dolaşarak ders okumaya başlar. Ders okuduğu kişiler ve medreseleri şu şekilde sıralayabiliriz:

12 Mezarı bu medresenin çevresinde olup, Molla Mahmud ailesinden gelenler o tarihten itibaren halen devam eden bir gelenek olarak Miranete Hanım için her yıl Ramazan ayının 27. Gecesi bir hatim okumaktadırlar.

13 Korkusuz, *age*, s. 77.

14 Bu geleneğe göre, yeni çocuğu olanlar evlatlarının kahraman olmasını istiyorsa kılıç, âlim olmasını istiyorsa sevdiği ve saydığı bir âlimin eseri yahut bu örnekte olduğu gibi Allah âşığı olmasını arzu ediliyorsa ilâhi aşkı anlatan bir kitap üzerine çocuğunun göbeğini kesmişlerdir.

15 Tâğî, *İşaretler*, 10, 12; Korkusuz, *age*, s. 77; Tâhî, *Mektuplar*, s. 6; Heyet, *Doğu Anadolu Evliyaları*, I, 79; Memiş, *age*, s. 159.

16 Tâğî, *İşaretler*, s. 10.

17 Tâğî, *age*, s. 12-13.

18 Tâğî, *age*, s. 10; Tâhî, *Mektuplar*, s. 6; Heyet, *Doğu Anadolu Evliyaları*, I, 80.

1. Molla Abdussamet-i İronî

2. Molla Muhammed Ziyâeddin-i Arvâsî: Sıbğatullâh-i Arvâsî'nin yeğeni olan Molla Muhammed Ziyâeddin, Abdurrahman-ı Tâğî'yi çok iyi bir âlim olarak yetiştirmek için büyük gayret gösterir. Medresesi, Tâğ köyünü de içine alan İspahirt mıntıkasında idi. Onun yanında ders okumaya başladığında 13 yaşında idi.

3. Mevlânâ Abdurrahman en-Numeyrî el-Hizânî.

4. Molla Abdurrahman el-Hizânî, et-Tîlî, el-Mollakendî.[19] Muş'un Til köyünde bulunan medresede *Molla Cami* ve *Şerh-i Risâleti'ş-Şemsiyye*'yi okur.

Bu müderrislerden tahsilini tamamlayan Abdurrahman-ı Tâğî, Tâğ köyünde babasına tahsis edilen Tâğ Medresesi'nde müderris olarak ders vermeye başlar.[20]

Abdurrahman-ı Tâğî, toplam altı evlilik yapmıştır. Eşleri Tillo'dan Mücâhidî Şeyhleri ailesinden Fatma Hanım, Ğeberhan (Nenapaşo) Hanım, Âmine Hanım, Fâtıma el-Bitlisî Hanım, Zeynep Hanım ve Perihan Hanım'dır. Bu eşlerinden toplam 6 erkek 6 kız çocuğu olur. Bunların isimleri annelerine göre sırayla şu şekildedir: Fâtıma Hanımdan, Muhammed Ziyauddîn (Hazret olarak tanınacaktır), Abdurrahim, Tayyibe,[21] Muhammed Râşid ve Hatice olmak üzere beş çocuk. Ğeberhan Hanım'dan Aynulhayât ve Zeynep; Âmine Hanım'dan Muhammed Eşref; Zeynep Hanım'dan Muhammed Saîd, Habîbe ve Züleyha; Perihan Hanım'dan Derviş Muhammed. Sadece Fâtıma el-Bitlisî Hanım'dan çocuk dünyaya gelmemiştir.[22]

c. Tarîkata Girişi ve Tasavvufî Hayatı

Abdurrahman-ı Tâğî medrese derslerini sürdüren bir öğrenci iken dahi onun fıtratı tasavvufa meyilli idi. Özellikle edeb ve muhabbetullah konusunda hassastır.[23] Bu nedenle bir tarîkata girerek manevî eğitim almayı

19 Tâğî, *İşaretler*, s. 10-11, Korkusuz, *age*, s. 79.

20 Tâğî, *age*, s. 11; Korkusuz, *age*, s. 79-80; Tâhî, *Mektuplar*, s. 6-7; Nakşibendi, *Altın Silsile*, s. 371; Heyet, *Doğu Anadolu Evliyaları*, I, 79.

21 Şeyh Fethullah Verkânisî'nin eşidir.

22 Korkusuz, *age*, s. 110-112.

23 Hocalarından Mevlânâ Abdurrahman-ı Hizânî'nin yanında ders okurken, bazı talebelerin hocalarına karşı tavırlarını beğenmeyerek onlarla aynı yerde ders okumak istemez ve "Talebeler üstatlarına karşı babaları kadar saygı duymalı, hatta daha da fazla. Çünkü ruhu terbiye eden

arzular. Bunun üzerine ilk olarak Kerkük ve Bağdat'ta kendisine bağlı tanınmış tekkeleri bulunan Kâdirî tarîkatından Şeyh Abdurrahman Halis et-Talabânî (ö. 1858)'nin[24] halifesi Şeyh Hacı Emin Şirvânî'ye vararak ilk tarîkat dersini alır. Ancak bir süre sonra Hacı Emin Şirvânî'nin, şeyhi Abdurrahman-ı Halis Talabânî tarafından irşad hizmetleri yürütmekten men edilmesi üzerine, büyük bir aşk ve şevkle ibadet ve zikirle meşgul olan Abdurrahmân-ı Tâğî boşluğa düşer ve yeni bir mürşid arayışına girer. Kardeşi Halime'nin de mürîdesi olduğu, Tillo'lu tanınmış Kâdirî şeyhlerinden biri olan Şeyh Hamza'nın yanına vararak ondan ders alır.[25]

Abdurrahman Tâğî için bu kapı da arayışın son durağı olmaz ve bir süre sonra başka bir şeyh arayışına girer. Birifkan seyyidlerinden Kâdirî tarîkatı meşâyıhından Şeyh Nureddin-i Birifkânî'nin halifesi Şeyh Abdulbârî-i Çerçâğî'nin[26] yanına varır ve ona intisab eder. Şeyhi ona az yemek, az uyumak, oruç tutmak, yarı kirli elbiseler giymek, sık sık mezarlık ziyareti yapmak gibi dersler verir. Bu vazifelere riayet eden Abdurrahman-ı Tâğî, bazı geceler birkaç saat mezarlıkta kalır ve boş bir mezarda sabahlar.[27] Şeyhi tarafından günlük vird olarak tek ayak üzerinde günlük kelime-i tevhid zikri verilmiş bunun hikmeti kendisine şu şekilde ifade edilmiştir:

"Kalbini ateş taşı, Lâileheaillallâh kelimesini de demir bir parça say. Kalbini bununla cezbe ve muhabbetle döv. Böylece demir darbeleri altında kalan taşlarda olduğu gibi kalbinden kıvılcımlar çıksın."[28]

Abdurrahman-ı Tâğî, bu dersi yerine getirdiğini ve neticede kendisinde büyük bir cezbe ve kemâl halinin hâsıl olduğunu söyler.[29]

Bu sıkı riyâzât ve manevî eğitiminin sonunda şeyhinin şeyhi Nureddin-i Birifkânî tarafından haber gönderilerek kendisine hilafet ve-

baba cesede sebeb olan babadan daha fazla saygıya layıktır" der. Korkusuz, *age*, s. 79.

24 Abbas Azzâvî, *Aşâiru'l-Irak*, I-II, Beyrut: Mektebetu'l-Hadârât, [ts.], I, 343.

25 Tâğî, *İşaretler*, s. 13; Tâhî, s. 9; Heyet, *Doğu Anadolu Evliyaları*, I, 79.

26 Irak'ın Duhok iline bağlı Birifkan köyüne nispetle Birifkânî olarak tanınan ve Duhok, Musul, Hama, Diyarbakır, Erzurum, Ahlat, Adilcevaz ve Erciş'te yaşayan Seyyid neseb ve tarih boyunca ilimle iştigâl eden bir aileden olan Şeyh Nureddîn-i Birifkânî'nin, bilinen 33 eseri ve 33 halifesi vardır. Şeyh Abdulbârî-i Çerçâğî de bunlardan biridir. Çerçağ Köyü, Bitlis'in Hizan ilçesine bağlıdır ve günümüzde ismi Kalkanlı şeklindedir. Bk. Seyyid Mahmut Birifkanî, *Birifkan Seyyidleri*, Ankara 2011, s. 22, 188-190.

27 Tâğî, *İşaretler*, s. 14; Korkusuz, *age*, s. 77; Heyet, *Doğu Anadolu Evliyaları*, I, 83.

28 Nakşibendi, *Altın Silsile*, s. 371; Korkusuz, *age*, s. 81.

29 Korkusuz, *age*, s. 77.

rilmesi istenir.[30]Bunun üzerine Şeyh Abdulbârî-i Çerçâğî kendisine hilafet verir. Bu esnada, son şeyhi olacak *Gavs* veya *Gavs-ı Hizânî* olarak bilinen Sıbğatullah-ı Arvâsî, Külat Köyünde[31] ikamet etmekte ve irşad hizmetlerini oradan yürütmektedir.[32]

Bu dönemde Sıbğatullah-ı Arvâsî'nin müridlerinden Süleyman Erbûsî adında bir kişiyle konuşması neticesinde, bir gün sonra seher vaktinde onunla birlikte Külat Köyüne gider. Sıbğatullah-i Arvâsî'yi ilk olarak bir akşam namazını müteakip talebeleriyle birlikte camide râbıta halinde görür. O an orada bulunan herkesi arşın etrafında saf tutmuş meleklere benzetir.[33] Daha sonra "dillerin ifade edemeyeceği ve kulakların duyamayacağı acayip haller duydum ve gördüm"[34] diyerek ifade ettiği üzere Sıbğatullah-ı Arvâsî'nin tasarrufu altına girer. Burada üç gün kalır ve kendisine Lafza-i Celal zikri vird olarak verilir. Ardından köyüne döner. Bu sırada hilafet aldığı Kâdirî şeyhi, Şeyh Abdülbâri-i Birifkânî'nin yanına vararak durumu anlatır ve ondan izin ister. O da Abdulkâdir-i Geylânî ve kendi şeyhi Nureddîn-i Birifkânî'yi inkâr etmemek üzere izinli olduğun söyler.[35]

Bu olaydan sonra her gün daha fazla görme arzusu duyduğu Sıbğatullah-i Arvâsî'nin yanına gider. O güne kadar bildiklerinin ve yaşadıklarının boş olduğunu düşünür ve henüz tanıştığı ve etkisinden kurtulamadığı Arvâsî'nin yanında Külat'ta kalmaya karar verir. Orada evine hiç gitmeden dokuz ay kalır. Bu süre içerisinde kendisine Lafza-i Celal zikri çektirilir. Nihayet bir gün şeyhine "Ben her şeyde Lafza-i Celâl'in zikrini duyuyorum. Hatta önümden yürüyen hayvandan bile o zikri duyuyorum"[36] deyince, kadılık yapmasını emrederek İspahirt'e[37] gönderir. Bu görev ile şeyhinin, onda dünya aziz-

30 Korkusuz, *age*, s. 77.

31 Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı ve yaklaşık 8 km. mesafededir.

32 Tâğî, *İşaretler*, s. 14.

33 Tâhî, *Mektuplar*, s. 11; Korkusuz, *age*, s. 77.

34 Tâğî, *İşaretler*, s. 15.

35 Korkusuz, *age*, s. 83.

36 Tâhî, *Mektuplar*, s. 11.

37 Kaynaklarda farklı şekillerde kaydedilen İspahirt içerisine Tâğ ve Nurs köyünü de alan bölgenin adıdır. Kelimenin farklı şekilde yazılması Tâğ kelimesinde olduğu gibi teleffuz farklılığı ve yazıya aktarımdaki zorluktan kaynaklanmış olabilir. Ancak bölgeyi bilmeyenler bu kelimeyi Said Nursi'nin bir dönem Isparta'da bulunması nedeniyle, yanlışlıkla Isparta şeklinde kaydetmişlerdir. Bk. Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1995, s. 53. *İspahart* şeklinde kaydedenler: Nakşbendî, *Altın Silsile*, s. 370; Tâhî, *Mektuplar*, s. 7; Tâğî, *İşaretler*, s.

liğini gördükten sonra zelilliğini yani yokluğu yaşatmak ve ondaki hasret, iştiyak ve aşk duygusunu artırmak gayesinde olduğu düşünülür.[38] Bu görev, esnasında sürekli şeyhine şiirler yazan Abdurrahman-ı Tâğî, yaklaşık iki yıl sürdürdüğü kadılık görevini şeyhinin isteği üzerine bırakarak tekrar onun yanına döner. Bu dönemde evli ve iki hanımı bulunmaktadır.[39]

Bu süreçte Abdurrahman-ı Tâğî, hocasının en yakın hizmetkârı olmuş, onun sohbetlerini aksatmamış, dergâhta kendisine yatacak özel yer dahi ayarlamadan bazen ayakları kanayıncaya kadar hizmet etmiştir. Geceleri hocasının penceresine bakan bir mekânı kendisine mesken edinir ve her mevsimde mutlaka bu âdetini sürdürür. Çoğu zaman tek bir kıyafet ile yetinir, bazen onlar da tam bir takım olmaz. Bu şekilde aşk ve hizmet ile manevi eğitimi tam dokuz yıl sürer. Bu süreçte birçok zaman şeyhi ile olmak üzere yaz mevsimlerinde *Berniş*, kışın *Külat*, ilkbaharda *Çemi Hani* veya *Kani Beruj* bazen de *Kasra*'da geçirir. Bundan başka bir kış *Gayda*'da bir yaz da *Kudedan* da hizmet yürütür. Bu hizmetlerin neticesinde sülûkunun dokuzuncu yılı tamamlandığında kendisine tasavvufî hilâfet verilerek irşad ile görevlendirilir.[40] Hilâfet alması yaklaşık 1868 yılında gerçekleşir ve bu sırada o otuz yedi yaşındadır.

İrşad için birçok yer dolaşır. Verkanis köyünde, Fethullah-i Verkânisî'nin dedesi Şeyh Muhammed'in kabrini ziyaretinde kendisinin "Seyda" adıyla tanınacağına dair bir işaret verildiği kaydedilir.[41]Abdurrahman-ı Tâğî, talebeleriyle birlikte Siirt bölgesine geçerek Veysel Karanî beldesini ve türbesini, oradan *Arbo, Tap, Karamış* köylerini dolaşır. Bitlis ve Muş'a bağlı birçok ilçe ve köyleri irşad için dolaşır. Bu irşad hizmetleri yaklaşık iki yıl sürer. Şeyhi Sıbğatullah-i Arvâsî'nin vefatından sonra kısa süre Gayda'da bulunan dergâhın şeyhliğini üstlenir. Ancak kısa süre sonra şeyhinin oğlu Şeyh Celaleddîn-i

11; Memiş, *age*, s.160; Heyet, *Doğu Anadolu Evliyaları*, I, 79. *Sıbayret* şeklindeki kayıt: Şeyh Alâeddin Haznevî, *Hazret ve Şah-ı Hazne*, trc. Abdullah Demiray, İstanbul: Semerkant Yay., 2012, s. 18.

38 Tâhî, *Mektuplar*, s. 11.

39 Tâğî, *İşaretler*, s. 16; Tâhî, *Mektuplar*, s. 11.

40 Tâğî, *İşaretler*, s. 18; Tâhî, *Mektuplar*, s. 13; Korkusuz, *age*, s. 84-85; Sıbgatullah Arvasî, *Minah*, der. Mevlânâ Hâlid-i Şirvânî Olekî, trc. Siraceddin Önlüer-Hüseyin Okur, İstanbul: Semerkant Yay., 2013, s. 20.

41 Tâğî, *İşaretler*, s. 18.

Arvâsî'ye dergâhı bırakarak ayrılır[42] ve bir süre daha Tâğ Köyü başta olmak üzere değişik yerlerde yine irşad hizmetleriyle meşgul olduktan sonra Norşin'e giderek bundan sonra ömrünü geçireceği ve birçok büyük âlim ve sûfînin yetişeceği Norşin Dergâhı'nı ve medresesini kurar. Tarih tam olarak kesin değildir ancak yaklaşık 1875 yılı olduğu söylenebilir. Diyebiliriz ki Abdurrahman-ı Tâğî, hem zahiri ilimlerde hem de manevi kemal yolunda, kendisini bütünüyle tatmin edecek bir kapının sürekli arayışı içerisinde olmuş ve bu kapıyı bulduğu andan sonra da oraya bütün varlığı ile teslim olmuştur.

Abdurrahman-ı Tâğî, Muş'un Til Köyünde Molla Abdurrahman-ı Mollakendî'nin yanında ders okurken Şeyh Said'in dedesi ve Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifesi olan Şeyh Ali Palevî ile de görüşmüş, elini öpmüş ve onun hayır duasını almıştır.[43] 1290/1873-74 yılında Şeyhi Sıbğatullah-i Arvâsî'nin oğlu Şeyh Celaleddîn ve Fethullah-i Verkânisî başta olmak üzere bazı dost ve talebeleriyle Hac vazifesini yerine getirmiş ve orada Şeyh Hasan el-Metbûî eş-Şâzelî, İmam-ı Rabbânî neslinden gelen Şeyh Muhammed Mazhar ile tanışıp sohbet etmiştir.[44]

Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî, on yılını Norşin'de olmak üzere irşad hizmetini on sekiz yıl sürdürmüştür. Abdurrahman-ı Tâğî, vefatından iki yıl önce, bizzat başında durarak ve kontrol ederek Murat Nehri üzerinden üç gözlü bir taş köprü yapılmasına öncülük ve destek olması nedeniyle 1302/1884 yılında devlet tarafından Üçüncü Rütbeden Mecidî Nişânı ile ödüllendirilmiştir.[45]

Halifelerinden Şeyh İbrahim Çokreşî, onun sohbetlerinden derlediği

42 Bu ayrılmadan bir süre sonra Abdurrahman-ı Tâği, Şeyh Celaleddîn-i Arvâsî'nin Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Koğak (Dokuzpınar) köyüne geldiğini duyar ve onu ziyaret için bulunduğu Bulbılık köyünden oraya gider. Ziyarete vardığında, Şeyh sohbet etmektedir ve kendisinin oturmasını söyledikten sonra sohbete devam eder. Sohbet sonrası herkes ayrılınca şeyh ayağa kalakarak kendi oturduğu yere Abdurrahman-ı Tâğî'yi ısrar ederek oturtur ve kendisi geri geri çadırın kapısına kadar çıkar ve girmek için ondan izin ister. İçeri girince de onun Gayda'daki dergâhı bıraktığı gibi Şeyh Halid-i Olekî'nin Şirvân'a, Abdurrahman-ı Meczub'un Botan bölgesine gittiğini ve kendisinin yalnız kaldığını söyleyerek, onun tekrar dergâhın başına dömesini ister. Tâğî, bunun üzerine dergâhın Gavs'ın evlatları tarafından idare edilmesinin daha münasip olacağını ifade eder. Korkusuz, *age*, s. 89.

43 Korkusuz, *age*, s. 81.

44 Korkusuz, *age*, s. 97-100.

45 BOA. İDH. 76124; Korkusuz, *age*, s. 121.

sözlerini İşârât[46] başlığı altında toplamıştır. Ona ait mektuplar da yine halifelerinden Şeyh Abdulkahhar-i Zokaydî tarafından derlenmiştir. Tercüme edilip basılmış olan eserde toplam 77 mektup bulunmaktadır.[47] Bu mektupların büyük çoğunluğu halifelerine tasavvufî hayatın esaslarını ve inceliklerini anlatmak için yazılmıştır. Bunun yanında, Şeyhi Sıbğatullah-i Arvâsî'nin hayatını anlattığı 43. mektup, Seyyid Taha Hakkârî'nin oğlu Seyyid Ubeydullah'ın Şii ve Râfizilere karşı yapmayı planladığı savaşı cihad olarak kabul eden ve müridlerini buna katılmaya teşvik ve davet eden 55. mektup, hanımı Fatıma'ya gönderdiği 60. mektup, cihada katılmak üzere asker toplaması için Mirza Ağa'ya yazdığı 15. mektup gibi çok farklı kişilere değişik amaçlarla yazılanlar da mevcuttur.

d. Vefâtı

Abdurrahman-ı Tâğî vefatından bir süre önce ağır hasta olur. Ancak bu dönemde dahi irşad hizmetlerinden geri durmaz ve nafile ibadetlerini aksatmaz. Akşam namazından sonra rabıta ve zikir yapar. Vefatı ettiği gecenin öncesi ikindi vaktinde eşi Seyyide Kadriye Hanım'ın eteğinden tutarak "*Kâbe hareminin harîmine vasıl olamazsın, eğer evlâd-ı âlinin eteğine yapışmazsan*" beytini okur. Bu hastalığı esnasında "Allah'ı ve O'nun rasulünü sevmeyi, şeriata bağlanmayı ve hem halifesi hem de damadı Şeyh Fethullah-i Verkânisî'ye itaat etmeyi sakın ihmal etmeyin" diyerek, hem onlara vasiyetini hem de halefini beyan eder.[48] Oğlu Ziyaeddîn'i yanına çağırarak, "Oğlum! Şeyh Fethullah senin hakkında benden daha hayırlıdır. Çünkü ben seni başkalarından ayırmam ama o seni öbürlerinden üstün tutar" der.[49]

Gece aile efradını ile halifelerinden Molla Abdulkahhâr'ı yanına çağırır ve ondan Kur'an okumasını ister. Bu hal üzerine, 20 Rebiulevvel 1304/1886 Perşembe günü kuşluk vakti 75 yaşında vefat eder. Mezarı, kurucusu olduğu Norşin Dergâhının güney kısmında tepenin yamacındadır.

46 Bu eser, tercüme edilerek yayınlanmıştır. Abdurrahman-ı Tâğî, *İşaretler*, haz. Mehmet Ildırar-Ali Okur, İstanbul: Umran Yay., 1989; Abdurrahman-ı Tâhî, *İşaretler*, haz. Selahaddin Kınacı, İstanbul: Sey-Tac Yay., 2013.

47 Tâğî, *Şeyh Abdurrahman-i Tâhî'nin Mektupları*, trc. Ahmet Yıldırım-Enbiya Yıldırım, İstanbul: Sey-Tac Yay., 2007; Şeyh Alâeddin Haznevî, *Hazret ve Şah-ı Hazne*, s. 18.

48 Tâğî, *İşaretler*, s. 22-23; Tâhî, *Mektuplar*, s. 16.

49 Tâğî, *İşaretler*, s. 23, 217.

3. Tâğ ve Norşin Dergâhlarının Kuruluşu

Tâğ köyünde yalnızca Abdurrahman-ı Tâğî'nin babası Molla Mahmud için kurulmuş bir medrese yoktu. Yol kavşağında bulunan bu bölgede, günümüze kadar ulaşmamış en az üç medrese bulunmaktaydı.[50] Abdurrahman-ı Tâğî, babası için yaptırılan bu medreselerden birinde başladığı tedris ve müteakiben müderrislik hayatında, bölgede büyük bir tesir bırakmıştır. Said Nursi bu durumu şu şekilde ifade eder:

"Hem o nahiyemiz olan Hizan kazasına tabi İsparit'te birdenbire meşhur Seydâ namında Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'nin himmeti ile o kadar çok talebe ve hocalar ve âlimler çıktılar ki, bütün Kürdistan onlarla iftihar eder bir şekil aldığı zaman, içlerinde münazara-i ilmiye ve büyük bir himmetle ve pek geniş bir dâire-i ilim ve tarîkat içinde öyle bir vaziyet hissediyorum ki güya yeryüzünü fethedecek bu hocalar." [51]

Abdurrahman-ı Tâğî bu denli tanınmasına rağmen, çok arzuladığı tasavvufî eğitimi tamamlamak üzere tedrise bir süre ara vermiş, şeyhinin vefatından sonra yine Tâğ köyünde kısa süre müderrislik yapmıştır. Tâğ köyünde tam olarak ne kadar kaldığı konusunda kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak bu süre, birkaç yıldan fazla olmamalıdır. Bir müddet de Gayda'da şeyhinden sonra postnişînlik yapmıştır. Ardından tarih tam olarak kesin olmamakla birlikte Norşin'e taşınmıştır. Norşin'e yerleştikten sonra yaklaşık on yıl yaşadığı rivayetini[52] doğru kabul ettiğimizde, dergâhın yaklaşık 1875 yılında kurulduğunu söyleyebiliriz.

Norşin'de bir dergâh kurulması konusunda Sıbğatullâh-i Arvâsî'nin isteği ve işâreti olmuştur. Bu durumu kendisi 33. Mektubunda şu şekilde ifade eder:

> "(...) Bu fakiri oraya iskân etme düşüncelerinden dolayıdır. Hatta Şeyh Hamza ve Molla Muhammed, senin iradende gitmek vardır dediler. Biz seni şeyhin merkadına şikâyet ediyoruz. Verebilirsen sana cevap vermek düşer."[53]

Bu ifadelerden onun şeyhinin vefatından bir süre sonra Norşin'e gittiğini ve ayrıca onun Gayda'daki dergâhı bırakmasına gönlü razı olmayanların

50 Norşin'de günümüzde hizmet yürüten Nureddin Mutlu tarafından, eski yerinde olmak üzere bir cami ve medrese inşa edilmektedir.

51 Said Nursi, *Emirdağ Lâhikası*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1995, s. 53.

52 3 Kasım 2014 tarihinde Norşin'de halen hizmet yürüten Molla Nureddin Mutlu'nun oğlu Molla Abdulgani Mutlu ile yaptığımız görüşme notları.

53 Tâhî, *Mektuplar*, s. 91.

var olduğunu anlıyoruz. Bunlardan biri de şeyhinin oğlu Şeyh Celaleddîn Efendidir. O, üzüntüsüne sitem de ekler ve Şeyh Halid-i Olekî'nin Şirvan'a, Abdurrahman-ı Meczub'un Botan bölgesine gittiğini ve kendisinin yalnız kaldığını söyleyerek, Abdurrahman-ı Tâğî'nin bir nevi tekrar dergâhın başına geri dönmesini ister. Tâğî, bunun üzerine dergâhın Gavs'ın evlatları tarafından idare edilmesinin daha münasip olacağını ifade eder.[54]

Abdurrahman-ı Tâği, Norşin'de dergâh ve medrese kurduktan sonra ilk önce ilmini ve ahlakını takdir ettiği; Abri Köyü'nde[55] resmî müderrislik yapan Fethullah-i Verkânisî'nin görevinden ayrılmasını ve Norşin'e gelmesini talep etmiştir. Fethullah-i Verkânisî bu konuda hiç tereddüt hemen davete icabet etmiştir.[56] Bu tarihten sonra Fethullah-i Verkânisî, doğu medreselerinde bir gelenek olduğu üzere, başta hocasının çocukları olmak üzere bir yandan talebelere ders verir bir yandan da tasavvufî eğitim almaya başlar.

Abdurrahman-ı Tâğî, ilim ve irşad hizmetlerini daha önce de yürütmüş olmasına rağmen Norşin'e taşındıktan sonra kendi şahsıyla birlikte medrese ve dergâhın tanınırlığı kısa sürede artmıştır. Çünkü o, her zaman kalbini tatmin edecek daha doğruyu ve güzeli aramıştır. Dergâh ve medresenin mekân boyutuyla kurucusu değil, aynı zamanda ilim ve irşad hizmetlerindeki yaklaşımı ve oluşturduğu geniş ve etkili çevre nedeniyle de kurucu bir şahsiyet haline gelmiştir. Kendisinden sonra gelen çok etkili şeyhlerin de ilmi, irfânî, sosyal ve hatta siyasal duruşu sebebiyle bölge medreseleri içerisinde geleneği

54 Korkusuz, *age*, s. 89.

55 Abri Köyü'nün şimdiki ismi Esenlik'tir ve Muş'un Bulanık ilçesine bağlıdır. Muş il merkezine 77 km., Bulanık ilçesine ise 31 km. mesafededir. Norşin'e (Güroymak) 76 km. mesafede olup, kuzey istikametindedir. Köy, medresesi ile bölgenin en önemli ilim merkezlerinden biri olup, Abri Seyyidleri'nin yaşadığı belde olarak bilinmektedir.

56 Korkusuz, *age*, s. 93. Bu konuda şöyle bir anekdot vardır: Abdurrahman-ı Tâğî, Fethullah-i Verkânisî'nin eşyalarının taşınması için birkaç hayvan gönderir. Eşyalar yüklenip Norşin'e doğru gelirken Abdurahman-ı Tâğî, evin üzerinde tedirgin ve düşünceli şekilde dolaşır. Durumu gören Hazret diye tanınan oğlu Muhammed Ziyauddîn, durumu sorduğunda babası, Fethullah Verkânisî'nin büyük âlim olduğunu ve bulunduğu yerde faydalı işler yaptığını, Norşin'de kendisine bir vazife daha yüklemek istediğini ve bunun neticesinde eğer isteğinin gerçekleşmemesi durumunda bir vebal altında kalacağı konusunda korktuğu şeklinde cevap alır. Çünkü müderrislik yanında tasavvufî bir eğitim ve hilafet vermek düşüncesindedir. Ancak kısa süre sonra bu endişesinin kalmadığını kendisi sevinçli şekilde oğluna anlatır. Korkusuz, *age*, s. 94.

yeni,[57] ancak etki alanı çok geniş bir ilim ve irfan merkezi haline gelmiştir.

Abdurrahman-ı Tâğî döneminde tek katlı iki oda şeklinde yapılan dergâh (medrese), oğlu Muhammed Ziyâuddîn (Hazret) döneminde iki katlı hale gelmiştir. Girişteki solda bulunan oda misafirlerin kabul odası olarak "Divan" diye isimlendirilmiş, daha sonra günümüzdeki sağ oda divan olarak kullanılmaya başlanmıştır. Günümüzdeki divan bölümü, Şeyh Masum döneminde yapılmıştır.

Günümüzde *Norşin Şeyhleri* denildiğinde yalnız tasavvufî hizmetler değil, aynı zamanda medrese hizmetleri de anlaşılmaktadır. Halen Norşin şeyhleri olarak bilinen aile tarafından yürütülen dört ayrı medresede tedris faaliyetleri sürdürülmektedir. Kuruluşundan buyana dergâh ve medrese olarak kullanılan binada, günümüzde hizmet veren Nureddin Mutlu Hocaefendi, babası Molla Masum gibi tasavvufî icazet almamış yalnız müderrislik yapmakta ve bazı ezkarı yaptırmaktadır. Bunun yanında Şeyh Fadli'nin oğlu Şeyh Alamudddîn tarafından, Şeyh Muhammed Ziyauddîn ailesinden Şeyh Takyeddin ve Molla Abdulkerîm tarafından yürütülen üç medrese daha bulunmaktadır.[58]

4. Norşin Dergâhı Tarîkat Silsilesi

Norşin Dergâhı, burada görev yapan şeyh ve müderrisler ile Hâlidîliğin en önemli merkezlerinden biri olmuştur. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'den, Şeyh Muhammed Masum'un oğlu Şeyh Maşuk'un 1975 yılında vefâtına kadar silsile şu şekildedir:

1. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî (ö. 1827)
2. Abdullah Şemdinî (ö. 1813)
3. Tâhâ Hakkârî (ö. 1852)
4. Sıbğatullah Arvâsî (Gavs-ı Hizânî) (ö. 1870)
5. Abdurrahman-ı Tâğî (Seydâ) (ö. 1886)
6. Şeyh Fethullah Verkânisî (ö. 1899)

57 Kuruluşunu 1875 olarak kabul ettiğimizde takriben 139 yıllık bir mazisi bulunmaktadır. Bu durum Bitlis, Siirt, Tillo gibi merkezlerdeki medrese ve dergâhlarla mukayese edildiğinde yeni kabul edilebilir.

58 İmran Çelik, "Geleneği Olan Medreseler ve Tarihi Kökenleri (Tillo ve Nurşin örnekleri)", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu (5-7 Ekim 2012)*, Muş 2013, II, 122.

7. Şeyh Muhammed Ziyâuddîn (Hazret) (ö. 1924)[59]
8. Şeyh Ahmed-i Haznevî (ö. 1950)
9. Şeyh Mâşuk (ö. 1975)

Şeyh Mâşuk, on altı halife bırakmıştır.[60]

5. Abdurrahman-ı Tâğî'nin Halifeleri ve Norşin Dergâhından Ayrılan Kollar

Norşin Dergâhı, kurulduğu tarihten itibaren kısa süre içerisinde ilmî, irfânî, sosyal, siyasal ve hatta askerî anlamda önemli bir merkez haline gelmiş ve bu etkinliği tekkelerin kapatılmasına kadar çok güçlü şekilde devam etmiştir. Bu etki, medresede okuyan ve tasavvufî eğitimi tamamlayarak değişik yerlere görevlendirilen halifelerin gittikleri yerlerde kurdukları dergâh ve medreseler yoluyla geniş bir coğrafya ve büyük bir kitleye ulaşmıştır. Abdurrahman-ı Tâğî, on dokuz kişiye tasavvufî hilafet vermiştir. Bu halifeler yoluyla Ohin Dergâhı (Bitlis/Mutki), Kırtıloğlu Tekkesi (Erzincan), Çokreş Dergâhı (Erzurum -Karaçoban), Taşkesenli Dergâhı (Erzurum), Zokayd Dergâhı (Siirt-Kurtalan) ve Cezni Dergâhı (Batman-Kozluk) gibi halen varlığını sürdüren dergâhlar kurulurken, Abdurrahman-ı Tâğî'nin oğlu Muhammed Ziyauddîn'in halifesi Şeyh Ahmed-i Haznevî

59 Şeyh Muhammed Ziyaeddîn, Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'nin oğludur. 7 Cemaziye'l-âhir 1272 (1855) Pazartesi günü Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Usba köyünde doğdu. Medrese ve tasavvufî eğitimin yapıldığı bir ilim ve irfan ortamında büyüdü. İlk tahsilini babasının yanında aldıktan sonra, manevî eğitimi Şeyh Fethullah Verkânisî'nin yanında tamamladı. 1889 yılında hilafet aldı. Şeyhinin sağlığında on, daha sonra da on dört olmak üzere toplam yirmi dört yıl irşad hizmeti yürüttü. Birinci Dünya Savaşı sırasında talebe ve müridleriyle birlikte Ruslara ve Ermenilere karşı savaştı ve sağ kolunu kaybetti. Vefatından önceki aylarda sıklıkla sahabenin ve büyük sufilerin hayatları hakkında eserler okudu. Şeyh Muhammed Ziyaeddîn, 1342/1923 yılı 27 Recep Cuma günü Norşin'de vefat etti ve babasının mezarının yanına defnedildi. Şeyh Muhammed Ziyauddîn toplam on üç talebesine hilafet vermiştir. Bunlar, Molla Muhammed Emin, el-Hâc Abdulkerîm, Şeyh Ahmed Haznevî, Şeyh Ahmed Karaköyî, Şeyh Muhammed Selîm Hizânî, Şeyh Mahmud Zokaydî, Şeyh Alaaddîn-i Ohini (Şeyh Fethullah-i verkânisî'nin oğlu), Şeyh Şehâbeddîn Tîlî, Molla Abdullah b. Şehabedîn Tîlî, Molla Halil Kavâkî, Molla Yusuf Hurtî, Molla Abdurrahman Çokreşî, Şeyh İbrahim Abrî'dir. Tâği, *İşaretler*, s. 216, 219, 226.

60 Bu halifelerin isimleri şu şekildedir: Molla Muhyiddin-i Havelî, Molla Hasan Karçıkan, Molla Sâlih-i Bûtî, Molla İbrahim-i Unsûsî (Tatvan), Molla Hüseyin-i Mirahura (Buti), Şeyh Fudayl-i Zokaydî, Seyyid Ömer-i Zinahfî (Garzan), Molla Burhan-i Tillovî, Molla Muhammed Taşkesen, Molla Muhammed Erzincânî, Molla Fethullah Peçârî, Molla Hasan-i Karanâsî, Molla Hâlid-i Muhâcir (Ergâni), Molla Ali Zokaydî, Molla Muhammed Said-i Tahikî (Silvan), Molla Muhammed Zâhid (Hasankale). Bk. Korkusuz, *age*, s. 352-353.

tarafından Hazne Dergâhı (Suriye)[61] ve onun halifesi Şeyh Abdulhakîm-i Hüseynî-Bilvânisî (ö. 1972) yoluyla da önce Kasrik[62] ardından Menzil Dergâhı[63] (Bitlis-Adıyaman-Kahta)[64] ve Şeyh Mâşuk'un halifesi Molla Burhan Mücâhidî tarafından Tillo Dergâhı (Siirt-Tillo) kurulmuştur.[65]

Şimdi halifelerin isimlerini topluca verdikten sonra, ayrılan kollar ve bu kolların kurucuları olan halifelerinin hayatlarını kısaca görelim:

1. Şeyh İbrahim Çokreşî (ö. 1881)
2. Şeyh Fethullah Verkânisî (ö. 1899)
3. Şeyh Ahmet Taşkesenî (ö. 1909)
4. Şeyh Muhammed Sami Erzincânî (ö. 1912)
5. Şeyh Abdulkahhâr Zokaydî
6. Şeyh Halil Çokreşî[66]
7. Şeyh Mustafa Bitlisî[67]

61 Ahmed Haznevî tarafından Suriye'nin kuzey doğusunda Kamışlı iline yakın Hazne köyünde kurulan dergâh ve medresedir. Bk. Alaadddin Haznevî, *Hazret ve Şâh-ı Hazne*, s. 61.

62 Kasrik köyünün ismi Narlıdere olarak değişmiştir. Siirt-Bitlis yolu üzerinde sol taraftadır. Norşin'e 64, Bitlis'e 42 km. mesafededir. Köyde, Abdulhakîm-i Bilvânisî'nin evi halen durmaktadır. Evin karşısında ailesi ve sevenleri tarafından bir cami ve bir Kur'an Kursu yapılmıştır (26 Mayıs 2013 tarihinde ziyaretimiz).

63 Menzil (Durak) köyü Norşin'e 513 km. mesafededir.

64 Şeyh Ahmed-i Haznevî'nin halifesi olan Abdulhakîm-i Hüseynî-Bilvânisî tarafından sırasıyla Siirt'in Baykan ilçesine bağlı Taruni (Demirışık) ve Bilvânis (Ormanpınar), Bitlis'in Kasrik (Narlıdere) köyünde başlayan irşad hizmetleri 1970'li yıllarda Adıyaman'ın Kahta ilçesine bağlı Menzil (Durak) köyüne taşınmış ve Anadolu'nun en yaygın Nakşbendî-Hâlîdî kollarından biri haline gelmiştir. Bk. A. Selahaddin Kınacı, *Gavs-ı Bilvanisi Hayatı*, İstanbul: Sey-Tac Yay., 2002, s. 45; Niyazi Usta, *Menzil Nakşiliği-Sosyolojik Bir Araştırma*, Ankara: Töre Yay., 1997, s. 55.

65 İmran Çelik, agm, s. 119; Osman Türer, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarîkatların Genel Dağılımı", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: TTK, 2005, s. 231; Ferzende İdiz, "Hâlidîliğin Van ve Çevresinde Tanınıp Yayılması", *Uluslararası Mevlânâ Hâlid-i Bâğdâdî Sempozyumu*, Ankara 2012, s. 452.

66 Molla Abdurrahman-ı Mollakendî'nin oğlu ve Şeyh İbrahim Çokreşî'nin kardeşidir. O da birçok halifesi gibi önce Sıbğatullâh-i Arvâsî'ye intisap etmiş ancak vefatından sonra Abdurahman-ı Tâğî'nin yanında sülûkunu tamamlamış ve hilafet almıştır. Şeyhin emri ile ailesinin yaşadığı Çokreş'te değil Erzurum'un Pasinler ilçesine bağlı *Kızılca* köyüne yerleşmiştir. Orada medrese ve dergâh kurmuştur. 1897 yılında vefat etmiş ve aynı köyde defnedilmiştir. Oğlu Abdulkerim kendisinden sonra şeyhliği üstlenmiş, diğer oğlu Esad ise ağabeyinden sonra Çokreş'te şeyhlik yapmıştır. Korkusuz, *age*, s.127-128.

67 Abdurahman-ı Tâğî'nin kâtipliğini yapması nedeniyle "Mele Mustafa-i Katip" diye tanınmış-

8. Şeyh Süleyman Bitlisî[68]
9. Şeyh Yusuf-i Saruhânî-Bitlisî[69]
10. Şeyh Abdülhâdî Çarçâhî[70]
11. Şeyh İbrahim Bulanikî[71]
12. Seyyid Tahir Abrî[72]
13. Molla Abdullah Hizânî[73]

tır. Aslen Zerraki ailesine mensuptur ve Bitlis'in Abdusselâm mahallesinde doğmuştur. İlim tedrisinden sonra Bitlis'te irşad hizmetleri yürüten Muhammed Küfrevî'ye bağlanmış ancak, şeyhin emri ile Norşin'e ziyarete gönderilmiş ve o tarihten sonra Norşin'de Abdurrahman-ı Tâğî'ye bağlanmıştır. Bu konuda Küfrevî Efendi'nin Molla Mustafa'ya "Oğlum! Norşin'e gitmeni istememin sebebi, senin irşadının Seydâ-i Tâğî'nin elinde olmasındandır. Sen de oraya git ve bağlan" dediği rivayet edilir. Seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra hilafet alır ve önce Semerşeyh, ardından Çaçko köyüne yerleşir. Bilahere Halifekom isimli köyde de hizmet yürütmüştür. 1914 yılında vefat etmiş ve Çaçko isimli köyde defnedilmiştir. Korkusuz, *age*, s. 167-171.

68 Şeyh Süleyman Bitlisî Efendi yaşadığı dönemin doğuda en büyük âlimlerinden ders okumuştur. Bunlar arasında Molla Resul-i Sıpkî, Molla Abdurahman-ı Melekendî, Molla Halil-i Siirdî ve Molla Abdurrahman Efendi bulunmaktadır. İlim tahsilinden sonra Sıbğatullah-i Arvasî'ye intisap etmiş ancak onun vefatı üzerine Abdurrahman-ı Tâğî'ye burada bağlanmıştır. Bu sırada Abri köyünde müderris iken istifa ederek Norşin'e yerleşmiş ve tasavvufî eğitimini burada sürdürmüştür. Hilafet aldıktan sonra değişik yerlerde irşad hizmetleri yürütmüş ve 1924 yılında vefat etmiştir. Kabri Zırinak Köyündedir. Korkusuz, *age*, s. 153-157.

69 Nesli Saruhanoğullarından gelmektedir. Babası Bitlis'te irşad hizmetleri yürüten Kâdirî şeyhi Hacı İshak Efendi'dir. 1830 yılında doğan Şeyh Yusuf Efendi, babasının yanıda okumuş ve tasavvufi hayata girmiştir. Ancak babasının vefatından sonra Norşin'e giderek Abdurahman-ı Tâğî'ye intisab etmiş ve sülûkunu tamamladıktan sonra 1869 yılında 39 yaşında iken hilafet verilmiştir. Bu tarihten sonra "Halife Hacı Yusuf" şeklinde tanınmış ve Bitlis'te irşad hizmetleri yürütürken 1873 yılında 43 yaşında iken vefat etmiştir. Türbesi Bitlis'tedir. Korkusuz, *age*, s. 160-163.

70 Hizan'a bağlı Çerçah köyündendir.

71 Muş'a bağlı Bulanık ilçesinin Neynik köyündendir.

72 Muş iline bağlı Bulanık ilçesinin Abri köyünde yaşayan Abri Seyyidleri olarak tanınan, medrese ve Kâdirî geleneği üzerine irşad hizmetleri yürüten bir ailenin çocuğudur. Seyyid Tahir, kendi köyündeki medrese tahsilini tamamladıktan sonra Bulanık kaymakamlığı görevine atanmıştır. Abdurrahman-ı Tâğî'nin Bulanık'ı ziyareti sırasında onunla tanışmış ve bilahere görevinden ayrılarak Norşin'e gitmiştir. Şeyhinin yanında yaklaşık on yıl kadar kalır ve seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra kendisine hilafet verilir. İrşad için ailesinin yaşadığı bölgeye gönderilir. Bu tarihten sonra Kâdirî geleneği üzerine tasavvufî hizmetler yürüten aile bu tarihten sonra Nakşbendîlik üzerine devam eder. Vefat tarihi tam olarak belli değildir. Mezarı Abri köyündedir. Korkusuz, *age*, s. 172-175.

73 Bitlis'e bağlı Hizan ilçesinin Hurus köyündendir.

14. Şeyh Abdullah Subaşî-Norşinî[74]
15. Şeyh Reşit Norşinî (?)[75]
16. Seyyid İbrahim Siirdî
17. Şeyh Abdulhakîm Cezni[76]
18. Şeyh Abdulkâdir-i Hezânî[77]
19. Haceli Yusuf Hınısî[78]

a. Şeyh Fethullah Verkânisî ve Ohin Dergâhı

Şeyh Musa ez-Zûlî'nin neslinden gelen Şeyh Fethullah Verkânisî,[79] 1846 yılında Siirt'e bağlı Baykan ilçesinin Verkânis köyünde doğdu. *Şeyhu'ş-*

74 Aslen Bağdatlı bir aileye mensuptur. Viranşehir, Silvan, Ahlat bölgelerini dolaştıktan sonra Norşin'e yerleşmişlerdi. Norşin'li olması nedenyle Norşinî, ailesinden çok fazla yönetici çıkması nedeniyle Kürtçe *Sobaşi* ailesi gibi kendisi de bu ünvanla anılmış ancak zaman içerisnde bu unvan *Subaşı* şekline dönüşmüştür. Norşin'de dünyaya gelmiş ve ilk eğitimini Till köyünde ve Şeyh Fethullah-i Verkânisî'nin yanında almıştır. İlmi icazetini aldıktan sonra ilk olarak Por köyünde yaşayan "Bapîr-i Kal" lakabıyla tanınan Şeyh Hüseyin'e intisap etmiştir. Onun vefat etmesi üzerine sırasıyla Sıbğatullâh-i Arvâsî'ye, onun da vefat etmesi üzerine Abdurrahman-ı Tâğî'ye intisap etmiş ve 33 yaşında hilafet almıştır. Ancak 35 yaşında 1307/1889 tarinde vefat etmiştir. Mezarı Norşin'dedir. Korkusuz, *age*, s. 164-166.

75 Norşin'e bağlı Bızatun köyündendir. Sıbğatullah-i Arvâsî'nin yanında başladığı seyr u sülukunu Abdurrahman-ı Tâğî'nin yanında tamamlamış ve kendisine hilafet verilmiştir. Vefat tarihi kesin değildir. Kabri Norşin'dedir. Korkusuz, *age*, s. 122.

76 Muhammed Hazin Fersâfî'nin kardeşi İbrahim'in oğlu olan Abdulhakim Efendi, Abdurrahman-ı Tâğî'nin halifesi Şeyh Abdulkahhar-i Zokaydî'nin talebesi ve hilafet arkadaşıdır. Hilafet aldıktan sonra irşad için Halıka, Bilvanis, Melefan ve son olarak Cezni (Cezni Köyü Batman'ın kozluk ilçesine bağlıdır ve günümüzdeki ismi Yazpınar'dır. Norşin'e 104 km. mesafededir.) köyüne gitmiş ve orada yerleşmiştir. 1899 yılında Hac yolculuğu esnasında Şeyh Muhammed Ziyauddîn ve diğer bazı arkadaşlarıyla dönüş yolunda iken Lübnan'da bir dağlık bölgede kaybolmuş ve bir daha kendisinden haber alınamamıştır. O sırada kırk yaş civarındadır. Ancak onun soyundan gelenler medrese ve dergâh hizmetlerinin yürütmeye devam etmişlerdir. Korkusuz, *age*, s. 188-189.

77 Aslen Botan bölgesinden bir ailenin çocuğudur. İlim tahsiline babası Molla Abdullah'ın yanında başlamış, Sıbğatullah-i Arvâsî'nin yanında başladığı tasavvufî eğitimini ise Abdurrahman-ı Tâğî'nin yanında tamamlamıştır. Resule köyünde imamlık yaparken kendisine hilafet verilerek Diyarbakır'ın Lice ilçesine bağlı Hezan/Kayacık-köyün Norşin'e uzaklığı 163 km.'dir.- Köyüne ilim ve irşad hizmetleri yürütmek üzere görevlendirilmiştir. 1324/1906 yılında vefat etmiştir. Korkusuz, *age*, s. 123-124.

78 Erzurum'un Hınıs ilçesine bağlı Köşk köyündendir.

79 Aile silsilesi için bk. Şeyh Asım-i Ohinî, *Birketü'l-Kelimât*, Yazma Eser (Şahsi Kütüphanemizde), s. 163-164.

Şeria ve Şahbâzu't-tarîka unvanıyla tanınan Verkânisî, medresede okutulan sıra derslerinin çoğunluğunu Mollakent'li Molla Abdurrahman'ın yanında okumuştur. Molla Resul-i Sıpkî'den Felsefe ve Matemetik okumuş, son derslerini ise Muş'lu Hacı Tayyib Efendi'nin[80] yanında okuyarak icazet almıştır. Koğak[81] köyünde bir süre kalmış ardından Abri'de bulunan medreseye resmî müderris olarak atanmıştır.

Döneminde, Şeyh Fehim-i Arvâsî ve Şeyh Emin-i Bitlisî ile birlikte bölgenin en tanınmış ve ilmine en fazla itibar edilen, hukikî ve sosyal sorunları çözen şahsiyetlerinden biri olmuştur.[82] Bölgeden ve bölge dışından birçok kişi kendisine mektupla soru sorarak cevap istemişlerdir. Fethullah Verkânisî, medrese tahsilini tamamlayarak müderrislik yapmaya başladığı günlerde okuduklarının ve okuttuklarının kendisini tatmin etmediğini anlamıştır. Bu halini şu şekilde ifade eder:

> "Medrese tahsilini tamamladıktan sonra şunu anladım ki, zâhirî ilimlerle hakîkate varmak mümkün değil. Aksine tasavvuf köprüsünden geçmek ve kemâl ehlinden bir kâmilin peşinden gitmek gerek."

Bunun üzerine bir süre sonra Norşin'e giderek Abdurrahman-ı Tâğî'ye intisap eder. Şeyhinin talebi üzerine Abri medresesindeki görevinden istifa ederek Norşin'e yerleşir ve bir yandan müderrislik yaparken aynı zamanda manevî eğitimine devam eder. Bu süre içerisinde kendisine hilafet verilir. Şeyhi Abdurrahman-ı Tâğî vefat ettikten sonra onun çocuklarının medrese tahsili ve iaşesini de üzerine alarak dört yıl daha kalır. Şeyhinin oğlu Muhammed Ziyauddîn (Hazret) hilafet aldığında, Tâğî'nin Erzurum halifesi Ahmet Taşkesenli gelerek Fethulah Verkânisî'ye artık Norşin'de Muhammed Ziyauddin'in kalmasının daha uygun olacağı tavsiyesinde bulunur. Bu tavsiyeyi haklı bulur ve evini Ohin'e taşır. Orada dört yıl kaldıktan sonra ailesinin yurdu olan Verkânis köyüne taşınmak ister ancak Bitlis'teki müridânı ve Norşin şeyhi olan Muhammed Ziyauddin Bitlis'te kalmasını sağlarlar. Bunun üzerine kendisi için Mermutlular Mahallesinde bir ev ve mahallenin camisine yakın bir medrese yapılır.[83]

80 Hacı Tayyip Efendi Şeyh Muhammed Küfrevî'nin halifelerinden olup, ilim tahsilini ise Molla Halil-i Siirdî'nin talebesi Hacı Hasan-ı Ehvedî'nin yanında tamamlamıştır. Korkusuz, *age*, s. 179.

81 Muş'un Bulanık ilçesine bağlıdır. Günümüzdeki ismi Dokuzpınardır. Norşin'e 88 km. mesafededir.

82 Şeyh Asım Ohinî, *Birketü'l-Kelimât*, s. 167; Halil Çiçek, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, İstanbul: Beyan Yay., 2009, s. 142.

83 Şeyh Asım Ohinî, *age*, s. 184-207.

Şeyh Fethullah Verkânisî, 93 harbi olarak bilinen 1293 yılındaki Osmanlı-Rus savaşında Abdurrahman-ı Tâğî'nin halifeleri ile birlikte savaşa katılır. Sıbğatullah-i Arvâsî'nin oğlu Şeyh Celâleddin ve halifesi Şeyh Hâlid-i Oleki ile Motkan[84] bölgesinde mücâdele eder. Şeyh Halid bu savaşta şehid düşer.

Şeyh Fethullah iki evlilik yapmıştır. İlk eşi Züleyha Hanım, ikinci eşi ise şeyhi Abdurrahman-ı Tâğî'nin kızı Tayyibe Hanımdır. 27 Eylül 1317/1899 Salı günü 53 yaşındayken vefat eder. Şeyhin vasiyetine göre evinin yanındaki bir yere, dönemin komutanın emri ile askerler mezar kazarlar ve Abdurrahman-ı Tâğînin bütün halifeleri ve kalabalık bir katılım ile cenaze namazı kılınır. Verkânisî genç denebilecek bir yaşta vefat etmiş olmasına rağmen birçok eser kaleme almıştır. Bunlar *el-Küfrü ve'l-Kebâir*, *Âdâb*,[85] *Avâmil*, *Menâsiku'l-Hacc*, *Mektûbât*, *Vefât-ı Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî* ve *Risâle-i Akâid*'dir.

Bilinen altı halifesi vardır.[86] Bunların isimleri şu şekildedir: Muhammed Ziyâuddîn (Hazret), Seyyid Hasan-i Arvâsî[87] Seyyid Abdulgaffâr-i Arvâsî,[88] Molla Ahmed-i Karaköyî, Molla Ömer Horosî, Molla Hasan.[89]

Ohin Dergâhı'nda Abdurrahman-i Tâğî'den sonraki tarîkat silsilesi şu şekildedir: Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî, Şeyh Fethullah-i Verkânisî, Şeyh Muhammed Ziyâeddîn, Şeyh Muhammed Alaeddîn-i Ohinî, Şeyh Mahmud-i Karaköyî, Şeyh Muhammed Takiyyuddîn, Şeyh Muhammed Hâlid, Şeyh Muhammed Âsım. Günümüzde Şeyh Muhammed Asım'ın halifelerinden Şeyh Fethullah Ayte ve Şeyh Mesud Türel dergâhta hizmet yürütmektedirler.[90]

84 Bugün Bitlis iline bağlı Mutki ilçesi ve çevresini ifade eden Osmanlı döneminde idari bir bölge adı. Bk. http://www.nisanyanmap.com

85 Şeyh Fethullah Verkânisî, *Adab-ı Fethullah*, sad. A. Selahaddin Kınacı, Ankara: Sey-Tac Yay., [ts.].

86 Şeyh Asım Ohinî, *age*, s. 234.

87 Sıbğatullâh-i Arvâsî'nin oğludur.

88 Birinci Dünya Savaşı'nda şehit düşmüştür. Seyyid Abdulğaffâr-i Arvâsî'nin oğlu Muhammed Hafid, onun oğlu Seyyid Halis, onun oğlu ise Seyyid Hasan Arvâsî'dir ve Erciş'te hizmetlerine devam etmektedir.

89 Fethullah Ayte, "Medreseler", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu* (*5-7 Ekim*), Muş 2013, II, 61-62; Korkusuz, *age*, s. 177-213.

90 08. 11. 2014 tarihinde Ohin dergâhını ziyaret ederek mezkûr şahıslarla görüşme yapılmıştır. Dergâhta beşyüz civarında yazma eser bulunmaktadır. Tarafımızca dijital ortama aktarmak için bir çalışma yürütülmektedir.

Medrese bölümünde Şeyh Fethullah ve Şeyh Mesud'un yanında Molla Nur Muhammed Türel, Molla Sabrullah Ayte ve Molla Ziyaeddîn Ayte müderris olarak ilmi geleneği sürdürmektedirler.

b. Şeyh Muhammed Sami Erzincânî ve Kırtıloğlu Tekkesi

Erzincan'a bağlı Yeşilçay (Seluke) köyünde 1847 yılında doğan Muhammed Sami Efendi, dönemin il müftüsü Kiremitçizâde Salih Efendi ve ulemadan Hacı Sadık Efendi'nin yanında tahsil yapar ve ardından İstanbul'a giderek Fatih Medresesi'nde okur. Dönüşte Erzincan'ın Üzümlü köyünde imamlık ve ardından Erzincan Camii Kebir'de vaizlik yapar. Birkaç yıl sonra da Erzurum Rüştiye Mektebi öğretmeni olarak atanır. Orada dört yıl görev yaptıktan sonra Erzurum'un Hınıs ilçesinde Rüştiye Mektebi öğretmenliğine atanır. Abdurrahman-ı Tâği ile tanışması da bu yıllarda gerçekleşir.

Muhammed Sami Efendi, ilk olarak Süleymaniye'li Abdurrahman-ı Talabânî'ye bağlanarak Kâdirî bir yola girmişse de bilahare önce Erzincanlı Muhammed Vehbi Efendi'nin halifesi Mustafa Fehmi Efendi (ö. 1880)'ye, son olarak da Norşin'e giderek Abdurrahman-ı Tâğî'ye intisap eder. Bir süre sonra resmî görevinden istifa ederek Norşin'e yerleşir. Seyr u sülûkunu tamamladıktan sonra hilafet verilerek Erzincan'da irşad ile görevlendirilir. Orada Kırtıloğlu[91]Tekkesi olarak tanınan bir dergâh ve cami kurarak hayatının sonuna kadar hizmet yürütür. 1912 yılında vefat etmiş ve caminin haziresinde defnedilmiştir.[92] Kendisinden sonra sırasıyla Muhammed Beşir Efendi (ö. 1932), Musa Dedepaşa Bayburdî(Baştürk)[93] (ö.1974)[94] ve Abdurrahîm Reyhan-i Erzincânî (ö. 1998) postnişîn olur.[95]

c. Şeyh İbrahim Çokreşî ve Çokreş Dergâhı

Erzurum'a bağlı Karaçoban ilçesinin köyü olan Çokreş (Erenler)'de[96] Şeyh

91 Kırtıloğlu denmesinin nedeni, Erzincan'ın Oğlaktepe ve Aydoğdu köyleri arasında Kırtıl denen bir bölgenin tımarından ailesinin sorumlu olmasıdır.

92 Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, Erzincan 1987, II, 286; Korkusuz, *age*, s. 142-152; Memiş, *age*, s. 160-161.

93 Bayburt'un Lori (Beşpınar) köyündendir.

94 Fehmi Kuyumcu, *Salih Baba Divanı*, İstanbul 1966, s. 23; Memiş, *age*, s. 16.

95 Korkusuz, *age*, s. 161.

96 Erzurum'un Karaçoban ilçesine bağlı olan Çokreş (Erenler) köyü, ilçeye 14 km., Erurum'a 200 km., Norşin'e 139 km. mesafededir.

İbrahim-i Çokreşî tarafından bir medrese ve dergâh kurularak ilim ve irfan ocağı haline gelmiştir. İbrahim Çokreşî, Bulanık ilçesine bağlı Semerşeyh[97] köyünde oturan Molla Abdullah-ı Semerşeyhî'nin[98] oğlu olan Molla Abdurrahman-i Melekendî'nin[99] oğludur. Bu aile, Siirt'in büyük âlimlerinden Molla Halil-i Siirdî'nin amcazadeleridir ve aslen Mardin'de medfun bulunan Şeyh Musa ez-Zûlî'nin neslinden olup Ömerîdirler.

Şeyh İbrahim Çokreşî, Sıbğatullah-i Arvâsî'nin yanında başlamış olduğu seyr-u sülûkunu Abdurrahman-ı Tâğî'nin yanında tamamlamış ve kendisine henüz 29 yaşında hilafet verilerek ilim ve irşad için Çokreş Köyüne gönderilmiştir. 1881 yılında henüz 33 yaşında iken vefat etmiştir. Şeyhinin *İşaretler* isimli eserini derleyen kişidir.[100] Neslinden gelenler halen ilim ve irşad hizmetlerini yürütmektedir.[101] Norşin ile irtibatları halen devam etmektedir.[102]

d. Şeyh Ahmet Taşkesenî ve Taşkesenli Dergâhı

Hülagu'nun 1258 yılında Bağdat'ı istilası sonrası Kuzeye doğru giden ilim ehli ailelerden birine mensuptur. Ailesi Bağdat'tan sonra önce Şam'a, oradan Bingöl'ün Karlıova ilçesine bağlı Hacılar köyüne yerleşmiştir. Hacılar Köyünde 1848 yılında dünyaya gelen Şeyh Ahmed, Molla Ahmed-i Kûkî ve Şeyh Hâlid-i Olekî'nin yanında ilim tahsilini tamamladıktan sonra önce Sıbğatullah-i Arvâsî'ye intisap etmiş, ancak onun vefatından sonra halifesi Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî'nin yanında seyr u sülûkunu tamamlamıştır. İrşad için Erzurum'a gönderilmiş ve orada Üç Kümbetler mevkiinde yerleşmiştir. Orada ilim ve irşada başlayan Şeyh Ahmed, yaz aylarını Taşkesen

97 Günümüzde Muş'un bulanık ilçesine bağlıdır ve Norşin'e uzaklığı 61 km.'dir.

98 Molla Abdullah Semerşeyhî, Bitlis'in Hizan ilçesine bağlı Gulpik köyünde otururken oradan ailesinden ilk ayrılan kişidir. Molla Halil-i Siirdî ve Şeyh Fethullah-i Verkânisî gibi Şeyh Mûsâ ez-Zûlî'nin soyundan gelmektedirler. Önce Çukur(Norşin)'e yakın Boryan köyüne oradan Bulanık'a bağlı Semerşeyh Köyüne yerleşmiş ve bu köye nispetle anılmıştır. Onun oğlu Molla Abdurrahman Melekendî, onun oğlu İbrahim Çokreşî ise şeyhi Abdurrahman-ı Tâğî'nin talebi üzerine bölgeyi irşad etmek için Çokreş'e görevlendirilmiştir. İsmetullah Sami, "Doğu Medreselerinde eğitim öğretim-Çokreşî Örneği", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu* (*5-7 Ekim 2012)*, Muş 2013, II, 154.

99 Muş iline bağlı Bulanık ilçesinin bir köyüdür. Norşin'e uzaklığı 70 km.'dir.

100 Korkusuz, *age*, s. 125-126.

101 İsmetullah Sami, agm, s. 153-154.

102 7 Ağustos 2014 Perşembe günü Norşin Dergâhı'na yaptığımız ziyaret esnasında Çokreş Dergâhından bir heyet de ziyarete gelmişlerdi.

Köyü'nde[103] geçirdiği için "Şeyh Ahmed Taşkesenî" şeklinde şöhret olur. 1909 yılında vefat eder ve Erzurum merkezde Taşkesenli Camii'nin haziresine defnedilir.[104]

e. Şeyh Abdulkahhâr-i Zokaydî ve Zokayd Dergâhı

Siirt'in büyük âlimlerinden Molla Halil-i Siirdî'nin oğlu Molla Mahmud'un oğlu olan Molla Abdulkahhâr-i Zokaydî,[105] Mardin'de medfun Şeyh Musa ez-Zûlî'nin neslindedir.[106]

Şeyh Abdulkahhâr, amcası Molla Mustafa ardından amcazâdesi Molla Ömer'in yanında ilim tahsiline başlar. Bu sırada Tillo civarındaki Firsaf köyünden Şeyh-i Hazin olarak tanınan Şeyh Muhammed Hazîn Fersâfî (ö.1892)'nin yanında seyr u sülûka başlar. Ancak şöhretini çok duyduğu Abdurrahman-ı Tâğî'nin ziyareti için Norşin'e gider ve ona tabi olur. Sülûkunu tamamladıktan sonra hilafet verilerek önceki hocası Şeyh Muhammed Firsâfî'den izin almak şartıyla Siirt-Tillo yolu üzerindeki Halenze köyünde irşada gönderilir. Orada bir süre hizmet ettikten sonra özellikle Siirt bölgesindeki çok sayıdaki ilçe ve köylerde dolaşarak irşad yapar. Sonunda Zokayd'a yerleşir ve 7 Nisan 1324 (1906) tarihinde vefat eder. Kabri Zokayd'dadır. Molla Muhammed Zivingî gibi birçok âlim yetiştirmiştir.[107]

Son dönem âlimlerinden Halil Günenç gibi birçok tanınmış kişinin de ders okuduğu Zokayd köyündeki ilim ve irşad Şeyh Abdulkahhâr'dan sonra Şeyh Mahmud ve ondan sonra Şeyh Haydar üstlenmiştir. Şeyh Haydar'ın oğlu Şeyh Mazhar Kanikervane mezrasında aynı isimle bir tekke açmış ve halen burada aktif olarak Hâlidî geleneği üzerine tasavvufî hizmetler de-

103 Taşkesen Köyü, Tekman ilçesine bağlıdır ve Erzurum'a 42 km mesafededir. Norşin'e 217 km. mesafededir.

104 Korkusuz, *age*, s. 139-141.

105 Zokayd köyünün ismi Kayabağlar olarak değişmiştir. Siirt'in Kurtalan ilçesine bağlı ve 11 km. mesafededir. Norşin'e uzaklığı 119 km.'dir. Günümüzde belde ve belediyelik haline gelmiştir. Zokayd şeyhleri olarak bilinen Şeyh Abdulkahhâr-i Zokaydî'nin neslinde Şeyh Numan Sevgili ve Şeyh Sıbğatullah Sevgili faal olarak çalışan medreselerinde hem ilim hem de irşad vazifelerini yürütmektedirler. 09.11.2014 tarihinde Zokayd'ı ziyaret ederek her iki kişiyle de görüşülmüştür. Her iki şahısta da aile büyüklerinden kalma çok sayıda yazma eser bulunmaktadır. Bunların bir kısmı tarafımızca fotoğlanmıştır.

106 Abdurahman-ı Tâğî'nin halifelerinden beş tanesi Şeyh Musa ez-Zûlî'nin neslindendir. Bunlar; İbrahim Çokreşî, Halil Çokreşî, Abdulkâdir-i Hizânî, Abdulkahhâr-i Zokaydî ve Fethullah-i Verkânisî'dir. Korkusuz, *age*, s. 129.

107 Korkusuz, *age*, s. 129-138.

vam etmektedir. Zokayd'da halen Şeyh Numan Sevgili ve Şeyh Sıbğatullah Sevgili tarafından iki ayrı dergâh ve medresede hizmetler yürütülmektedir.

6. Norşin Dergâhı'nın Önemi ve Rolü

Norşin Dergâhının önemi ve icra etmiş olduğu tarihî rolü üç ana başlık altında ortaya koymak faydalı olacaktır: Dergâh ve medrese olarak rolü ve burada yetişen şahsiyetler, Osmanlı Devletinden Cumhuriyete Geçiş dönemindeki fonksiyonu ve Cumhuriyet sonrası durumu, sosyal hayattaki rolü.

a. Dergâh ve Medrese Olarak Norşin ve Burada Yetişen Şahsiyetler

Norşin Dergâhı'nın kurucusu olan Abdurahman-ı Tâğî, bir şeyh ve müderristir. Bu yönüyle birbirinden ayrılmaz şekilde dergâh ve medrese hizmetleri büyük bir titizlikle yürütülmüş ve dergâhın kuruluşundan itibaren tesirleri günümüze kadar ulaşmıştır. Bu bakımdan Norşin Dergâhı, doğudaki en önemli Nakşbendî-Hâlidî dergâhlarından biri olarak varlığını sürdürmüştür. Abdurrahman-ı Tâğî'nin, dergâhın kuruluşundan kısa bir süre sonra Abri Medresesinde resmî müderris olarak görev yapan Şeyh Fethullah-i Verkânisî'yi davet etmesi, onun Norşin'i bir ilim ve irfân merkezi haline getirmek için gayret gösterdiğini akla getirmektedir.

Norşin Dergâhı'nın yalnız kurucusu değil, kendisinden sonra meşîhatı ve müderrisliği üstlenen Şeyh Fethullah-i Verkânisî, Şeyh Muhammed Ziyâuddin, Şeyh Masum,[108] Şeyh Mâşuk ve Şeyh Nureddin Mutlu gibi şahsiyetlerın hepsi karizmatik kişilerdir. Onlar, ilmî ve irfânî boyutta olduğu kadar, sosyal ve siyasal olaylarda sergilemiş oldukları tavırlarla dergâhın

108 1884 yılında Norşin'de doğdu. Abdurrahman-ı Tâği'nin oğlu Şeyh Abdurrahim'in oğludur. Babası henüz 25 yaşında iken vefat ettiğinde kendisi de 7 yaşında idi. Norşin'deki şeyh ailesinden Hazret olarak bilinen Şeyh Muhammed Ziyauddîn'in vefatından bir süre sonra amcasının oğlu Şeyh Fethullah ve oğlu Şeyh Cemaleddîn de vefat eder. 1924 ve sonrasında peşpeşe gerçekleşen bu vefatlar ailenin derin bir hüzün yaşamasına neden olur. Bu tarihten sonra medresenin başına Şeyh Masum geçer. Şeyh Masum döneminde Bediuzzaman Said Nursî, Molla Sadreddin Yüksel, M. Mazhar Taşkesenlioğlu ve Halil Gönenç gibi sonraki dönemin büyük ilim adamlarının yolları Norşin'den geçmiştir. Sadreddin Yüksel bu medresede müderrislik yapmış ve Şeyh Masum'un damadı olmuştur. Şeyh Masum, akciğer kanseri nedeniyle uzun yıllar ıstırap çekmiş ve 87 yaşında 17 Haziran 1971 tarihinde vefat etmiştir. Mezarı Norşin mezarlığında dergâhın kurucusu dedesi Abdurrahman-ı Tâğî ve amcası Şeyh Muhammed Ziyauddîn'in yanındadır. Abdulğani Mutlu, "Norşin'li Şeyh Masum", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu (5-7 Ekim 2012)*, Muş 2013, s. 76; Bülent Akot, "Nurşin Medresesinin Yetiştirdiği Mutasavvıflar", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler*, Bingöl 2013, II, 211.

sürekli olarak merkezî bir konumda kalmasına katkı sağlamışlardır.

Bu dergâh ve medreseden mezun talebeler ile geniş bir tesir halkasına sahiptir. Taşkesenli Dergâhı, Kırtıloğlı Dergâhı, Ohin Dergâhı, Çokreş Dergâhı, Zokayd Dergâhı, Hazne Dergâhı ve Menzil Dergâhı gibi varlığını halen sürdüren dergâhlar, Norşin Dergâhı'nın kolları ve halen irtibat halinde bulunduğu büyük dergâhlardır. Buların yanında Molla Burhan ile Tillo'da ve Molla Abdulhakîm tarafından kurulan dergâhı ve medresesi ile Cezni'de varlığını sürdürmektedir.

Norşin Dergâhı ve Medresesi'nden, daha önce isimlerini saydığımız ve hayatları hakkında kısa bilgiler verdiğimiz Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî ve Şeyh Fethullah-i Verkânisî'nin her biri iyi bir âlim olan halifeleri haricinde, az veya çok kalarak istifade etmiş olan birçok şahsiyet vardır.[109] Bunları şu şekilde sıralayabilir: Said Nursi, Şefik Arvâsî,[110] Molla Sadreddin Yüksel, M. Mazhar Taşkesenlioğlu, Halil Gönenç, Şeyh Alaaddîn Ohînî, Şeyh Asım Ohinî, Molla Salih-i Butî, Mehmet Emin Er, Ali Arslan, Ahmet Meylânî, Molla Hasip Seven, Molla Muhammmed Şirin, Mehmet Çağlayan, Abdulkerim Saruhan, ve Molla Burhan Mücâhidi.

Bu şahsiyetlerin dini düşüncelerinin oluşumunda Norşin dergâhının büyük tesiri olmuştur. Örneğin Tâğ Medresesinde ve Norşin Medresesinde okuyan Said Nursî, Risâle-i Nur'un Norşin medresesinden çıktığını söylemiş, [111] tasavvuf ve tarîkatları övmüş, [112] mü'min ve kâfiri suret ve siret üzerinden tanımlama yaparken mü'min sembolü olarak Norşin Dergâhını, kâfir sembolü olarak Paris'i kullanır:

> "Eğer istersen hayalinle Norşin karyesindeki Seydâ'nın meclisine git bak: Orada fukarâ kıyâfetinde melikler, padişahlar ve insan elbisesinde melâikeleri bir sohbet-i kudsiyede göreceksin. Sonra Paris'e git ve en büyük localarına gir: Göreceksin ki akrepler insan libâsı giymişler ve ifritler adam suretini almışlar…"[113]

109 Norşin'de yetişen âlim ve sûfîler için bk. Abdulcebbar Kavak, "Hâlidiyye Medreselerinin Anadolu'daki İlmî ve Kültürel Hayata Katkıları", *Medrese ve İlâhiyat Kavşağında İslâmî İlimler*, Bingöl 2013, I, 281-282.

110 Norşin ve Norşin'e bağlı Ohin Dergâhı'nda okumuştur. Veysel Aydeniz, *Seyyid Şefik Arvâsî*, İstanbul: Nubihar Yay., 2013, s. 19.

111 Abdulkadir Badıllı, "Bediuzzaman Said Nursi'ye Göre Medreselerin Modernleşmesi", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, Muş 2013, s. 68.

112 Said Nursi, *Mektûbât*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1995, s. 445.

113 Said Nursi, *Mesnevi-i Nuriye*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1995, s. 263.

b. Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e Geçiş Yıllarında Askerî Mücadelelerde Norşin Dergâhı

Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan Sünnî Kürt aşiretlerine bağlı halk, Müslüman ve Sünnî olmak itibariyle, Malazgirt Savaşı, Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail'e karşı savaşı ve sonraki yıllarda devam eden Osmanlı-İran mücadelelerinde Osmanlı Devleti'nin yanında yer almışlardır. Buradaki en önemli kıstas İslam ve Sünnîlik olmuştur.

İran'ın Şiileştirme politikalarına karşı mücadele, askerî tedbirlerden ziyade medreseler ve dergâhlar vasıtasıyla yürütülmüştür. Medreseler ve dergâhlar bu mücadelelerinde yalnız Şiiliğe karşı Sünnîliği savunmamış aynı zamanda sünnîliğin tesmsilcisi olarak gördükleri Osmanlı Devleti'ni de savunmuşlaradır.

Bu doğrultuda Norşin Dergâhı'nın kurucusu olan Abdurrahman-ı Tâğî, 1880'de yılında Tâhâ Hakkârî'nin oğlu Şeyh Ubeydullah'ın Şii ve Rafizîlerle yaptığı silahlı mücadele[114] için mürid ve muhiplerini cihada davet eden bir mektup yazmıştır. Mektubat'ın 55. mektubundaki bu davetinin gerekçeleri okunduğunda, başta Norşin Dergâhı olmak üzere Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki birçok medrese ve dergâhın kendilerini tanımlama ve konumlandırmalarını nasıl yaptıkları görülmektedir. Abdurrahman-ı Tâğî tarafından savaş sebebi sayılan bu gerekçeleri şu şekilde sıralayabiliriz.

114 Tâhâ'l-Hakkârî'nin oğlu Şeyh Ubeydullah, Şii ve Rafizilerin bölgedeki genişleme çalışmalarından rahatsız olmuş bunun üzerine mürid ve onu destekleyen bazı aşiretlerden sağladığı ordusuyla İran üzerine yürümüş ve Urmiye kadar vardıktan sonra Tebriz'e doğru yürürken İran ordusu tarafından yenilerek geri dönmek zorunda bırakılmıştır. Bu saldırı sırasında destek olan Timur Paşa Han'ın adamları, aşiretlerin yaptıkları yağmalar, İran'daki bazı aşiretlerin yeniden Şah'a bağlılıklarını bildirmeleri ve aşiretler arasında ortaya çıkan fikir ayrılıkları nedeniyle 7000-12000 arası bir orduya sahip iken çok sayıda kayıp ve yalnız birkaç yüz kişi geri dönmüştür. Sonunda Osmanlı Devleti tarafından Mekke'ye gönderilmiş ve 1883 tarihinde orada vefat etmiştir. Bu olay ilk başlarda devlet kurma fikri olmamasına rağmen sonuşta Şeyh Ubeydullah'ın değişik güçleri yanına alarak bağımsız bir devlet fikrine kadar gitmiştir. Ancak başarısız bir girişim olarak kalmıştır. Martin Van Bruinessen, *Ağa Şeyh Devlet*, trc. Banu Yalkut, İstanbul: İletişim Yay., 2008, s. 372; Altan Tan, *Kürt Sorunu*, İstanbul: Timaş Yay., 2009, s. 94-97; Ahmet Deniz, "İngiliz Belgelerinde Şeyh Ubeydullah'ın İran Saldırısı", *Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Sempozyumu (24-26 Mayıs 2013)*, İstanbul 2014, s. 239-263; Engin Korkmaz, "Şeyh Ubeydullah Ayaklanması", *Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Sempozyumu (24-26 Mayıs 2013)*, İstanbul 2014, s. 338-345; Melike Sarıkçıoğlu, "İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı", *Kilis 7 Aralık Üniveristesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, III, sayı: 5, s. 1-35; Mehmet Fırat Kılıç, *Sheıkh Ubeydullah's Movement*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent Üniversity, Bilkent 2003, s. 89.

a. İlk üç halife olan Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a dil uzatılması,

b. Ehl-i Sünneti tekfir etmeleri,

c. Sünnî inancında olan insanları kendi mezheplerine döndürmek için uğraşmaları,

d. Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'ye duâ etmekten men etmek istemeleri.[115]

Bu gerekçeler nedeniyle Nehri Dergâhı'ndan ayrılan kollara müntesip müridlerden çok sayıda kimse mezkûr mücadelede yerini almak konusunda gönüllü olmuş, ancak böyle bir sefer gerçekleşmemiştir.

Başta Norşin Dergâhı olmak üzere doğu medrese ve dergâhlarının çok büyük bir çoğunluğu medreselerin kapatılmasına kadar devletin yanında yer almışlardır. Norşin şeyhlerinden Şeyh-i Fethullah Verkânisî, 93 harbi olarak bilinen 1293 yılındaki Osmanlı Rus savaşında Abdurrahman-ı Tâğî'nin halifeleri ile birlikte savaşa katılmıştır. Bu savaşta Sıbğatullah-i Arvâsî'nin oğlu Şeyh Celâleddin ve halifesi Şeyh Hâlid-i Olekî ile Motkan[116] bölgesinde mücâdele eder. Şeyh Halid bu savaşta şehid düşer.[117]

Birinci Dünya Savaşı ile Doğu Anadolu bölgesinde birçok bölgeye giren Ruslar, kurulması planlanan Ermeni devleti sınırları içinde gösterilen Muş ve Bitlis bölgesine kadar gelmişlerdi. İşte bu yıllarda bölgenin neredeyse bütün medrese ve dergâhları gibi[118] Norşin Dergâhı da savaştaki yerini almıştır. O dönemde dergâhın şeyhi Abdurrahman-ı Tâğî'nin oğlu Hazret ismiyle anılan Şeyh Muhammed Ziyauddin'dir. Hazret, Ruslar'ın yaklaşması üzerine talebelerini son ana kadar bekletir ancak milis güç olarak savaşabilmek amacıyla evini ve ailesini Garzan[119] bölgesine taşır. Ailesini orada

115 Tâhî, *Mektuplar*, s. 138-140.

116 Bugün Bitlis iline bağlı Mutki ilçesi ve çevresini ifade eden Osmanlı döneminde idari bir bölge adı. Bk. http://www.nisanyanmap.com/

117 Korkusuz, *age*, s. 193.

118 Van bölgesinde Abdulkahîm-i Arvâsî ve halifesi Van Müftüsü Muhammed Sıddık Efendi, Fehim Arvâsî'nin oğlu Şeyh Masum Efendi (ö. 1941), Bitlis'te Müftü Abdülmecit (Eren) Efendi (ö. 1948), Hizan Müftüsü Abdulmecit (Zeki) Efendi ve Şeyh Muhammed Küfrevî'nin oğlu Şeyh Abdulbaki Efendi bunlardan birkaçıdır. Bk. Ali Sarıkoyuncu, *Milli Mücadelede Din Adamları*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2012, I, 26; II, 242, 255; Recep Çelik, *Milli Mücadelede Din Adamları*, İstanbul: Emre Yay., 1999, II, 44; Cemal Kutay, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara 1973, s. 121.

119 Siirt iline bağlı Kurtalan ilçesinin Yanarsu beldesinin ve bölgenin eski adıdır. 1938 yılına kadar ilçe merkezi iken bu tarihten itibaren Garzan ilçesi Mısrıç beldesine taşındı ve 1944 yılında ilçenin adı Kurtalan olarak değişti (http://www.kurtalan.gov.tr/default_b0.aspx?content=1031).

bıraktıktan sonra savaş kıyafetleriyle yanına kardeşlerini ve Şeyh Muhammed Alaaddin, Şeyh Mahmud-i Karaköyî ve Şeyh Ahmed-i Haznevî'yi alarak Bitlis yönüne doğru hareket ederek köy köy işgal altındaki yerlerde savaşırlar. Bu sırada Muş ve Norşin tamamen işgal edilmiş Ruslar Bitlis'e doğru yaklaşmış durumda idi. Şeyh Muhammed Ziyauddin'in emriyle halifelerinden Alaaddîn Bitlis'e gitmiş ve orada Said Nursi ile görüşmüştür. Said Nursi onlara Bitlis'e gelmemelerini, kendilerinin savaşacağını ifade etmiştir. Hakikaten Said Nursî burada savaşmış ve esir düşmüştür.[120] Şeyh Muhammed Ziyauddîn'in kardeşleri Muhammed Said ve Muhammed Eşref de bu savaşta şehid düşerler. Bu durum üzeine şeyh, "*Seydâzâdeler bir şehid verdikleri için Allah'a şükürler olsun*" diyerek etrafındakileri teselli eder. Daha sonra askerlerle birlikte hareket eden Şeyh Muhammed Ziyauddîn, Bitlis'in kurtuluşunda bizzat savaşır. Nehat Dağı civarında yine Ruslarla karşılaşırlar ve onları yenerler. Bu sırada Atatürk de 16. Ordu komutanı olarak Bitlis'e gelir. Asker ve milis güçlerinin gayreti ile 8 Ağustos 1916 tarihinde Bitlis yaklaşık altı ay süren işgalden kurtulur.[121] Bu sırada Şeyh Fethullah-i Verkânisî'nin damadı ve aynı zamanda Van müftüsü olan Molla Ömer Efendi yaralanır. Şeyh Muhammed Ziyauddin kolundan yaralanır ve Bitlis'te hastanede sağ kolu kesilir.[122] Savaştaki gayretleri nedeniyle Sultan Reşad tarafından kendisine Gümüş Liyakat Muharebe Madalyası beratı verilir.[123]

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nı başlatacağı yıllarda özellikle Doğu ve Güneydoğu'da yaşayan âlim ve şeyhlerin toplum üzerindeki etkisini iyi

120 Said Nursî, *Tarihçe-i Hayat*, s. 111-118.

121 H. Fahri Çeliker, "Bitlis'in Kurtuluşu", *Atatürk, Muş ve Bitlis'in Kurtuluşu*, Ankara 1985, s. 2.

122 İstanbul Hükmeti tarafından kendisine protez bir kol gönderildiği rivayet edilmektedir. Bk. Kadir Mısıroğlu, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler*, İstanbul: Sebil Yay., 2014, s. 339.

123 Bu belge şu şekildedir: "Mevki'i harpte fevkal'ade şecâat ve cesaret ibrâzı sûretiyle hizmet-i vataniyyede bulunan erkân ve ümera ve zabitân ile küçük zabitân ve efradı ve me'murîn-i askeriyye ve mülkiyyenin beyne'l-emâsil bâis-i fahr ve mübahât olacak sûretde taltîf ve tesrîri emr u fermâ-i hümayûn-i padişâhânem iktizâ-yı celîlinden bulunduğuna ve Milis ruesâsından kudvetu'l-emâsil ve'l-akrân Şeyh Hazret Ziyauddîn Efendi Mutki ve Huyût cihetlerindeki muharebâtda şuhûd olunan fedakârlığından nâşî ... seniyye-i şâhânem olduğuna binaen bi'l-isti'zân şerefsâdır olan irâde-i seniyye-i mülûkânem hükm-i münîfine ve nizamnâme-i mahsûsuna tevfîkan kendisine Gümüş Liyakat Muharebe Madalyası i'ta kılınmış olduğunu mutazammın işbu Berât-i Alîşânî ısdâr olundu. Hurrire Fi'l-Yevmi'l-hâdî aşer min şehri Ramadâni'l-Mubarek senetu erba'a ve eelâsûn ve selasemiete ve elf (11 Ramazan 1334). Bk. Kadir Mısıroğlu, *age*, s. 339.

tespit etmiş ve onların nüfuzlarından yararlanmak istemiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda Şeyh Muhammed Ziyauddîn'in ve Milis kuvvetlerinde Yüzbaşı olarak görev yapan Şeyh Masum'un gayreti resmî olarak taltif edilmiş ve Milli mücadelede de katkılarını talep edilmiştir. Atatürk, Bitlis'in kurtuluş yıllarında tanışmış olduğu Şeyh Mehmet Küfrevî'nin oğlu Şeyh Abdulbâki Efendi'ye[124] ve Şeyh Muhammed Ziyauddîn'e teşekkür etmiş ve yazdığı bir mektupta onu Kurtuluş Savaşı öncesi Şarkî Anadolu Müdâfa-i Hukuk Cemiyeti'nin "en muhterem azasından" gördüğünü söyleyerek yardımlarını talep etmiştir. "Norşinli Meşayih-i İzamdan Şeyh Ziyaeddin Efendi Hazretlerine" şeklinde başlayan mektup "Muhabbet ve hürmetlerimin kabulünü rica ve o havalideki bilcümle vatandaşlarıma selâmlar ithaf eylerim Efendim Hazretleri" cümlesiyle bitmektedir. [125]

Cumhuriyetin ilanından sonra, ilk yıllarda medreselerin ve tekkelerin kapatılması, halifeliğin kaldırılması ile somut şekilde ortaya çıkan paradigma değişikliğinin yansıması Doğu ve Güneydoğuda bulunan ve hem Birinci Dünya Savaşı ve hem de Kurtuluş Savaşı'nda katkı sağlayan dergâh ve medreselerde kaygı, korku ve ardından tepki şeklinde görülmüştür. Bu süreçte, Şeyh Said olayına ve Bitlisli Şeyh Selim İsyanına[126] karışmamış olmasına rağmen, Norşin Medresesinin ünlü müderrisi Şeyh Masum, Ohin'li Şeyh Alaaddîn, Van müftüsü Masum Arvasi, Sıbğatullah-i Arvâsî'nin çocuklarından Abdullah ve onun oğlu Ahmed, Sultan Veled, Şeyh Muhammed Hazin el-Firsâfî'nin ailesinden Şeyh Abdullah ve hizmetkârı Molla

124 Atatürk'ün Şeyh Abdulbaki'ye yazdığı mektup Nutuk'un 48. Belgesidir. Ayrıca aralarından çok sayıda mektuplaşma olmuştur. Bunlardan 04.03.338/1922 tarihinde Meclis başkanı iken yazdığı mektubun bir bölümü şu şekildedir: "(...) Müşterek mesal-i vataniyemizin muvaffakiyetine mani olmak memleketi müteferrik kısımlara ayırarak hepimizi birbirimize düşürmek suretiyle millet ve memlekete felaket getirmek isteyen düşmanlar, ma'lum olduğu üzre ortaya bir Kürdistan meselesi çıkarmışlardı. Düşmanların bu nam altında parlak vaidlerle devam eden zehirli teşvikat ile bazı cahil insanları iğfal için bugün dahi çalışmakda oldukları görülmektedir. Nüfuzunuzun cari olduğu mıntıkada, bütün memleketi mahvetmek maksadıyla vuku bulan bu nevi teşvikat ve tesiratı ibtal ve saadet-i memleket yolundaki hidemata keremiyetle devam buyurulmasını rica ederim. Buradan bazı arkadaşlar da aynı maksatla çalışmak üzre o havaliye gönderilmişlerdir. Gözlerinizden öper ve muvaffakiyet temenni eylerim efendim." Bk. Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Nakşibendi Şeyhi Küfrevîzâde Abdulbâki Efendi'ye Yazdığı Mektuplar", *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı: 12, Aralık 1973, s. 20-24.

125 Kemal Atatürk, *Nutuk Vesikaları*, Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atarürk Araştırma Merkezi Yay., 1991, s. 652.

126 Geniş bilgi için bk. Nevzat Bingöl, *Bitlis İsyanı ve Şeyh Selim*, İstanbul: Do Yay., 2013.

Mahfuz ile birlikte İzmir'e sürgüne gönderilir.[127] Burada iki yıl zorunlu ikamete tabi tutulurlar. 1930 yılında Ağrı-Zilan olayları neticesinde hiçbir ilgisi olmamasına rağmen yine Şeyh Alaaddîn ve amcasının oğlu Sultan Veled birlikte Gaziantep cezaevine gönderilir.

Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda dergâhların büyük bir çoğunlu müridleriyle birlikte savaşa katılırken Anadolu coğrafyasını İslam'ın ve Sünniliğin son kalesi olarak görmüşlerdir. Ancak sonraki uygulamalar, bölge medrese ve dergâhlarının resmî olana güvensizliği şeklinde sonuçlanmış ve bu durum halen belli oranda devam etmektedir.

c. Sosyal Hayatta Norşin Dergâhı'nın Önemi

Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde toplumun yaşam tarzı ve geleneklerinin merkezinde medreseler ve dergâhlar var olduğunu söyleyebiliriz. Bu gelenek yüzyıllara dayanmasına rağmen özellikle 1845'lerden itibaren bölgede bulunan beyliklerin kaldırılması neticesinde daha da güçlü hale gelmiştir. Buna göre dergâh şeyhleri ve medrese seydaları, Osmanlı Devleti döneminden beri süregelen bir geleneğin gereği olarak, Cumhuriyet döneminde ise dini konularda devlet mercilerine duyulan güvensizliğin sonucu olarak otorite haline gelmişlerdir.

Diğer dergâhlar gibi Norşin Dergâhı da özellikle aşiretler arasında meydana gelen kavga ve tartışmaların, kan davalarının, arazi sorunlarının, ailevî ve adlî sorunların çözümünde ilk ve son müracaat yeri olarak görülmüş ve verilen kararlara asla itiraz edilmemiştir. Bu yönüyle sosyal barışın ve huzurun ikame ve idamesinde etkili olmuşlardır.[128] Norşin dergâhının güçlü şeyh ve müderrisleri, ayrılan kolları, medrese mezunları ve dergâh müntesipleri göz önünde bulundurulduğunda bölgede bulunan diğer dergâhlara göre daha geniş bir alanda etkili olduğunu görmekteyiz.

Bu çerçevede, Abdurrahman-ı Tâğî, dergâhın kuruluşundan kısa süre sonra bir değirmen yapılmasına öncülük eder. Ancak bir süre sonra yakınlarda bir değirmen olduğunu öğrenir ve bunun üzerine eğer değirmen

127 Süleyman Uludağ, "Hâlidiyye", *DİA*, XV, 298; Rüya Kılıç, "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşbendî İlişkisine Farklı Bir Bakış: Hâlidî Sürgünleri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 17, 2006, s. 117.

128 Medreselerin sosyal hayattaki yeri hakkında bz. Murat Akgündüz, *Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: Beyan Yay., 2004, s. 98; Abdusselam Uluçam, "Van ve Çevresindeki Osmanlı Medreseleri", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 2002, s. 784; Çiçek, *age*, s. 133-152.

yapılırsa çevreden herkesin kendi değirmenine gelmeyi tercih edeceğini düşünerek başkasına zarar vermemek adına işçilere gerekçesini söyleyerek inşaatı durdurur ve yapılan kısmını da yıktırır.[129]

Abdurrahman-ı Tâğî, vefatından iki yıl önce, bizzat başında durarak ve kontrol ederek Murat nehri üzerinden üç gözlü bir taş köprü yapılmasına öncülük etmiştir. Bu nedenle 4 Zilhicce 1304/1884 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından "Üçüncü Rütbeden bir kat'a Mecidî Nişânı" ile ödüllendirilmiştir.[130]

Norşin medresesi ve dergâhı mezunları bölgede geniş bir halk kitlesinin irşadıyla onların dini bir hayat sürmelerine yardımcı olurken özellikle Bitlis, Siirt, Muş, Ağrı, Van, Hakkâri bölgesinde uzun yıllar resmî olmayan, köy halkının desteği ile imamlık ve müderrislik yapan din adamları yetiştirmiştir.

7. Sonuç

Takriben 1875 yılında, Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî tarafından kurulan Norşin Dergâhı, halen faal olan Nakşbendî-Hâlidî merkezlerinden biridir. Nakşbendî-Hâlidî yolunun bir geleneği olarak dergâh ve medrese hizmetlerinin birlikte yürütüldüğü ve genellikle tasavvufî hayatın medrese tahsilinden sonra tercih edildiği uygulama Norşin'de de güçlü bir şekilde takip edilmiştir.

Cumhuriyetin ilanından sonra, 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat Kanu-

129 Korkusuz, *age*, s. 91.

130 Muş Vilayetinden teklif yazısı şu şekildedir: "Üstâdiye gibi masârıfâtı tarafından tesviye ve teşvikât-ı lâzime ile Bulanık kazâsında kâin Kara Ağıl ve Bitlu karyeleri arasında Murad Nehri üzerinde üç gözü şâmil kâgir olarak metîn bir köprü hulefâ-yı Nakşibendiyyeden Şeyh Abdurrahman Efendi tarafından ahâli yardımıyla müceddeden inşâ edilmiş ve ikibin (2000) kuruş masârıf vukû'u tahmînen anlaşılmıştır. Maâmafih, köprü-yi mezkur vilâyet-i celîleleriyle bura ve Erzurum vilâyetinin kervânıyla ebnâ-yı sebîli memerrgâhında vâki' olmakla cümlenin menâfı'ını mucib bir âsâr-ı hayriyyeden ma'dûd olub hazîneye dokunmaksızın şeyh-i mumaileyhin külliyetli sarfiyyâtla nezâreti tahtında olarak şu sûretle inşâ ve itmamına himmetleri muvaffakiyet-i 'aliyye-i cenâb-ı vilâyetpenâhîleri eser-i feyz-i bâhiresi semeresi bulunmağla 'arz-ı teşekküre ve şeyh-i mumaileyhin bu bâbtaki sa'yi ve ihtimâmı şâyeste-i nazar-ı 'âtıfet bulunduğunun 'arz ve ifâdesine cür'et olunur. Ol bâbta ve her hâlde emr u fermân hazret-i men lehu'l-Emrindir. Nâfi'a Nezâret-i Celîlesine" Bk. BOA. İ.DH. 962.97124.

Teklifin kabulüne dair yazı ise şu şekildedir: "Ma'ruz-i Çâker-i Kemîneleridir ki Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i sadâretpenâhîleriyle melfûf evrak manzur-i 'âlî buyurulmuş ve ber vech-i isti'zân mumaileyhin taltîfi hususuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı tâcdârî şerefmüte'allik buyurularak evrak-ı ma'ruze i'âde kılınmış olmağla ol bâbta emr u fermân hazret-i veliyyu'l-Emrindir". Bk. BOA. İDH. 76124; Korkusuz, *age*, s. 121.

nu ile medreselerin ve 1925 yılında Tekkelerin kapatılması, Anadolu'nun batı illerinde fiili olarak yürürlüğe girmiş ancak yönetimin uzak olduğu Doğu ve Güneydoğu illerinde batıda olduğu kadar etkili olamamıştır. Zira il ve ilçe merkezlerinden daha tenha olan köylere doğru kaymıştır. Böylece 1924-1950 yılları arasında gizli ve tenha mekânlarda tedris ve irşad faaliyetleri zor şartlar altında da olsa devam etmiştir.[131] Ancak, yaygın bir dini geleneğin yasaklanması ve bu yasağın fiili takibatının sıkı bir şekilde yapılması, bölge müderrisleri ve talebeleri yanında, günlük hayatın bütün iş ve sorunlarını onlara bağlı olarak yürüten ve çözen halkın da tepkisine neden olmuştur. Neticede bu durum, bölge halkıyla devlet arasında günümüze kadar giderilememiş bir güven probleminin oluşmasına yol açmıştır.

Bu şartlar altında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da bulunan medrese ve dergâhlarının son yüzyılına baktığımızda, yalnız medrese olarak hizmet yürüten mekânların genel olarak kapandığı yahut sayısının azaldığı, medrese ve dergâh hizmetlerini birlikte yürüten mekânların ise varlıklarını devam ettirdiklerini görmekteyiz. Bunun nedeni, çok güçlü ve değişik bölgelerden sivil bir desteğin var olmasıdır. Norşin Dergâhı da bu özelliklere sahip bir dergâhtır. Norşin Dergâhı'nın önemi ve üstlenmiş olduğu rolü maddeler halinde şu şekilde özetleyebiliriz:

Abdurrahman-ı Tâğî'nin hilafet verdiği on dokuz halifesi ve kendi haleflerinin yetiştirdiği halifelerle Norşin Dergâhı'na bağlı çok sayıda şube açılmış ve bunların her biri ayrı bir ekol haline gelmiştir. Bunların en önemlileri, Erzurum'da Taşkesenli ve Çokreş Dergâhları, Erzincan'da Kırtıloğlu Dergâhı, Bitlis'in Mutki ilçesine bağlı Ohin Dergâhı, Siirt'te Zokayd Dergâhı, Suriye'de Hazne ve Tel Ma'rûf Dergâhı, Bitlis'te Kasrik ve ardından Adıyaman'da Menzil Dergâhı'dır. Bu şubeleriyle Norşin Dergâhı, Anadolu Nakşbendî-Hâlidî geleneğinin merkezî dergâhlarından biri olmuştur.

Kurucusu Abdurrahman-ı Tâğî başta olmak üzere kendisinden sonra sırasıyla meşihatını ve müderisliğini üstlenen Şeyh Fethullah-i Verkânisî, Şeyh Muhammed Ziyâuddîn, Şeyh Masum, Şeyh Maşuk ve Şeyh Nureddin Mutlu gibi şahsiyetler âlim ve ârif olmaları yanında karizmatik kişilikleriyle dergâhın tanınmasına katkı sağlamışlardır.

Norşin Dergâhı, ilmî geleneği ve tasavvufî açıdan güçlü yönüyle olduğu gibi coğrâfi olarak da gerek kendisinden ayrılmış kollarla gerekse bölgede

131 Abdulğani Mutlu, "Norşin'li Şeyh Masum", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu* (*5-7 Ekim 2012)*, Muş 2013, s. 76.

hizmet yürüten diğer dergâh ve medreseler açısından da merkezî bir konuma sahiptir. Bu yönüyle de en önemli uğrak ve ziyaret noktalarından biridir.

Norşin Dergâhı ve medresesi, özellikle Cumhuriyet döneminde, Said Nursî, Şefik Arvâsî, Molla Sadreddin Yüksel, M. Mazhar Taşkesenlioğlu, Halil Gönenç, Şeyh Alaaddîn Ohînî, Şeyh Asım Ohinî, Molla Salih-i Butî, Mehmet Emin Er, Ali Arslan, Ahmet Meylânî, Molla Hasip Seven, Molla Muhammed Şirin, Mehmet Çağlayan, Abdulkerim Saruhan ve halen Tillo'da medrese geleneğinin en büyük temsilcilerinden biri olan Molla Burhan Mücâhidî gibi şahsiyetlerin yetişmesine vasat olmuştur.

93 Harbi olarak bilinen Osmanlı Rus Savaşı'nda, Şeyh Ubeydullah'ın 1880 yılında İran üzerine yürümesinde, özelikle Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'nda Norşin Dergâhı şeyh ve müridleri gönüllü milis güçlerinde yer almış hatta milis komutanı olarak görev yapmışlardır. Muhammed Ziyauddîn'in Birinci Dünya Savaşı'nda dergâhı ile birlikte vatan müdafaasında bulunması ve bu uğurda bir kolunu kaybetmesi onun sosyal çevresine vermiş olduğu mesaj açısından çok önemlidir. Zira o dönem Doğu ve Güneydoğu medrese ve dergâhlarında tedris ve irşad hizmeti yürüten âlim ve sûfîlerinin özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında Anadolu topraklarını savunmayı, İslâm'ı ve Sünnîliği savunmak olarak görmüş ve bu nedenle büyük çoğunluğu bu mücadelede yer almışlardır. Bu durum, Kürt aşiretlerinin 1514 yılındaki Çaldıran Savaşı'nda Yavuz Sultan Selim ile birlikte hareket etmelerini hatırlatmaktadır.

Norşin dergâhı ve medresesi, siyâsî olduğu kadar zihnî ve duygusal savrulmaların ve ayrışmaların da yaşandığı Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçiş yıllarında gerek medrese ve tekkelerin kapatılmasına kadar geçen süreçte, gerekse sonraki süreçte ortaya koyduğu tavırla birleştirici bir rol üstlenmiştir.

Kaynakça

Abdurrahman-ı Tâğî, *İşaretler-Şeyh Abdurrahman-ı Tâğî-Şeyh Muhammed Ziyauddîn*, haz. A. Selahaddin Kınacı, İstanbul: Sey-Tac Yay., 2013.

Abdurrahman-ı Tâğî, *İşaretler*, haz. Mehmet Ildırar-Ali Okur, İstanbul: Umran Yay., 1989.

Abdurrahman-i Tâğî, *Şeyh Abdurrahman-i Tâhî'nin Mektupları*, trc. Ahmet Yıldırım-Enbiya Yıldırım, İstanbul: Sey-Tac Yay., 2007.

Akgündüz, Murat, *Osmanlı Medreseleri*, İstanbul: Beyan Yay., 2004.

Akot, Bülent, "Nurşin Medresesinin Yetiştirdiği Mutasavvıflar", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslami İlimler*, Bingöl 2013.

Algar, Hamid, "Nakşibendiyye", *DİA*, XXXII.

Arvasî, Seyyid Sıbğatullah, *Minah*, der. Hâlid-i Ölekî, trc. Yahya Pakiş, [yy.] 1982.

Arvasî, Seyyid Sıbğatullah, *Minah*, der. Mevlânâ Hâlid-i Şirvânî Olekî, trc. Siraceddin Önlüer-Hüseyin Okur, İstanbul: Semerkant Yay., 2013.

Atatürk, Kemal, *Nutuk Vesikaları*, Ankara: Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atarürk Araştırma Merkezi Yay., 1991.

Aydeniz, Veysel, *Seyyid Şefik Arvâsî*, İstanbul: Nubihar Yay., 2013.

Ayte, Fethullah, "Medreseler", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, Muş 2013.

Azzâvî, Abbas, *Aşâiru'l-Irak*, I-II, Mektebetu'l-Hadârât, Beyrut [ts.].

Badıllı, Abdulkadir, "Bediuzzaman Said Nursi'ye Göre Medreselerin Modernleşmesi", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, I-II, Muş 2013.

Baz, İbrahim, "Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin Halifelerinden Şeyh Hâlid-i Cezerî ve Basret Dergâhı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 32, 2013, s. 139-167.

_____, "Şırnak Bölgesinden Yaşayan Nakşî Şeyh Aileleri ve İdil'de Yaşayan Mutasavvıflar", *Geçmişten Günümüze İdil Sempozyumu*, İstanbul 2011, s. 347-361.

_____, "Güneydoğuda Bir İrfan Merkezi: Serdahl Tekkesi ve Külliyesi", *Şırnak Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, 2011/2.

Bırifkanî, Seyyid Mahmut, *Bırifkan Seyyidleri*, Ankara 2011.

Bingöl, Abdulkadir, *Kulîlkên Baxe Botan*, İstanbul 2008.

Bingöl, Nevzat, *Bitlis İsyanı ve Şeyh Selim*, İstanbul: Do Yay., 2013.

BOA, İ.DH. 962.97124

BOA, 13351, ML.VRD.TMT.d.

BOA, Tarih: 03/S/1320 (Hicrî), Dosya No: 1845, Gömlek No: 138332, Fon Kodu: BEO.

BOA, Tarih: 06//1915 (Miladi), Dosya No: 2111, Gömlek No: 4, Fon Kodu: HR.SYS.

BOA, Tarih: 07//1915 (Miladi), Dosya No: 2111, Gömlek No: 1, Fon Kodu: HR.SYS.

BOA, Tarih: 18//1915 (Miladi), Dosya No: 2111, Gömlek No: 6, Fon Kodu: HR.SYS.

BOA,Tarih: 29/Ş/1241 (Hicrî), Dosya No: 560, Gömlek No: 28283, Fon Kodu: C..EV.

BOA., İDH. 76124.

Bruinessen, Martin Van, *Ağa Şeyh Devlet*, trc. Banu Yalkut, İstanbul: İletişim Yay., 2008.

Çağlayan, Mehmet, *Şark Uleması*, [yy., ts.].

Çiçek, Halil, *Şark Medreselerinin Serencâmı*, İstanbul: Beyan Yay., 2009.

Çelik, İmran, "Geleneği Olan Medreseler ve Tarihi Kökenleri: Tillo ve Nurşin Örnekleri", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, I-II, Muş 2013.

Çelik, Recep, *Milli Mücadelede Din Adamları*, I-II, İstanbul: Emre Yay., 1999.

Çeliker, H. Fahri, "Bitlis'in Kurtuluşu", *Atatürk, Muş ve Bitlis'in Kurtuluşu*, Ankara 1985.

Deniz, Ahmet, "İngiliz Belgelerinde Şeyh Ubeydullah'ın İran Saldırısı", *Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Sempozyumu*, İstanbul 2014.

Haznevî, Şeyh Alâeddin, *Hazret ve Şah-ı Hazne*, trc. Abdullah Demiray, İstanbul: Semerkant Yay., 2012.

Heyet, *Doğu Anadolu Evliyaları*, İstanbul: Türkiye Gazetesi Yay., 2004.

İdiz, Ferzende, "Hâlidîliğin Van ve Çevresinde Tanınıp Yayılması", *Uluslararası Mevlânâ Hâlid-i Bâğdâdî Sempozyumu*, Ankara 2012.

İsmetullah, Sami, "Doğu Medreselerinde Eğitim Öğretim: Çokreşî Örneği", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, Muş 2013.

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, İstanbul 1969.

Kavak, Abdulcebbar, "Hâlidiyye Medreselerinin Anadolu'daki İlmî ve Kültürel Hayata Katkıları", *Medrese ve İlâhiyat Kavşağında İslâmî İlimler*, Bingöl 2013.

_____, *Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî ve Hâlidî Tasavvuf Geleneğinin Tarihi Gelişim Süreci*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), AÜSBE, Erzurum 2013.

Kılavuz, Bülent Nuri, "Güroymak Haydar Bey Camii", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, sayı: 25.

Kılıç, Mehmet Fırat, *Sheıkh Ubeydullah's Movement*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) The Institute of Economics and Social Sciences of Bilkent Üniversity, Bilkent 2003.

Kılıç, Orhan, *XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605)*, Ankara: Tamga Yay., 1999.

Kılıç, Rüya, "Osmanlı Devleti'nde Yönetim-Nakşbendî İlişkisine Farklı Bir Bakış: Hâlidî Sürgünleri", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 17, 2006.

Kınacı, A. Selahaddin, *Gavs-ı Bilvanisi Hayatı*, İstanbul: Sey-Tac Yay., 2002.

Korkmaz, Engin, "Şeyh Ubeydullah Ayaklanması", *Seyyid Tâhâ-i Hakkârî Sempozyumu*, İstanbul 2014, s. 338-345.

Korkusuz, M. Şefik, *Nehri'den Hazne'ye Meşayıhı Nakşibendi*, İstanbul 2010.

Kutay, Cemal, *Kurtuluşun ve Cumhuriyetin Manevi Mimarları*, Ankara 1973.

Kuyumcu, Fehmi, *Salih Baba Divanı*, İstanbul 1966.

Memiş, Abdurrahman, *Hâlid-i Bağdâdî ve Anadoluda Hâlidîlik*, İstanbul: Kitabevi Yay., 2000.

Mısıroğlu, Kadir, *Kurtuluş Savaşında Sarıklı Mücahidler*, İstanbul: Sebil Yay., 2014.

Muslu, Ramazan, *Anadolu'da Tasavvuf Yolları*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2007.

Mutlu, Abdulğani, "Norşin'li Şeyh Masum", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler Sempozyumu*, Muş 2013.

Necmeddin b. Muhammed en-Nakşibendi, *Altın Silsile: Hulâsâtu'l-Mevâhib*, haz. İbrahim Tozlu, İstanbul: Semerkant Yay., 2012.

Ohinî, Şeyh Asım, *Birketü'l-Kelimât*, Yazma Eser (Şahsi kütüphanemizde).

Said Nursi, *Emirdağ Lâhikası*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1995.

_____, *Mektûbât*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1995.

_____, *Mesnevi-i Nuriye*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1995.

_____, *Tarihçe-i Hayat*, İstanbul: Envar Neşriyat, 1995.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, I-IV, Ankara 1993.

Sarıkçıoğlu, Melike, "İran Arşivlerine Göre Şeyh Ubeydullah İsyanı", *Kilis 7 Aralık Üniveristesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kilis 2013.

Sarıkoyuncu, Ali, *Milli Mücadelede Din Adamları*, I-II, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., 2012.

Şahin, Erdoğan, *Erzincan Tarihi*, I-II, Erzincan 1987.

Tan, Altan, *Kürt Sorunu*, İstanbul: Timaş Yay., 2009.

Türer, Osman, "Osmanlı Anadolu'sunda Tarîkatların Genel Dağılımı", *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sûfîler*, haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2005.

Uluçam, Abdusselam, "Van ve Çevresindeki Osmanlı Medreseleri", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 2002.

Uludağ, Süleyman, "Hâlidiyye", *DİA*, XV.

Usta, Niyazi, *Menzil Nakşiliği-Sosyolojik Bir Araştırma*, Ankara: Töre Yayıncılık, 1997.

Verkânisî, Şeyh Fethullah, *Adab-ı Fethullah*, sad. A. Selahaddin Kınacı, Ankara: Sey-Tac Yay., [ts.].

Yalar, Mehmet, "Seyda, Mela ve Feqilerin Bölgenin Dini ve Kültürel Hayatındaki Rolü", *Medrese Geleneği ve Modernleşme Sürecinde Medreseler*, I-II, Muş 2013.

Yüksel, Müfid, "Sadreddin Yüksel", *Hadis Tetkikleri Dergisi*, 2005, sayı: 1, s. 195-198.

www.kurtalan.gov.tr

www.nisanyanmap.com

www.norzartonk.org/?p=1675